

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal
ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710
Aralık / December 2021, 17: 221-258

2017-2020 Yılları Arasında Yayımlanan Hutbelerle İlgili Bir Analiz

Umut KAYA

Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Din Eğitimi Anabilim Dalı
Associate Professor, Marmara University, Faculty of Theology,
Department of Religion Education
İstanbul, Turkey
umut.kaya@marmara.edu.tr
orcid.org/0000-0002-3237-8150

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 31 Ağustos / August 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 3 Kasım / November 2021

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2021

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı / Issue: 17 **Sayfa / Pages:** 221-258

Atıf / Cite as: Kaya, Umut. "2017-2020 Yılları Arasında Yayımlanan Hutbelerle İlgili Bir Analiz [An Analysis of the Khutbahs Published Between 2017-2020]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 17 (December 2021): 221-258

<https://doi.org/10.18498/amailad.989085>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/amailad>.

An Analysis of the Khutbahs Published Between 2017-2020

Abstract

Khutbahs are both a means of religious communication and a means of common education. Through the khutbahs, the Presidency of Religious Affairs can communicate directly with the society every week. It is important that the khutbahs, which last about 10 minutes, are delivered to the community in an efficient, planned, systematic and effective manner. In this respect, in this study, the khutbahs (207 Khutbahs in total) published by the Presidency of Religious Affairs between 2017-2021 were examined.

The aim of this study is to examine and analyze the khutbahs in terms of form and content and to compare them with previous studies. In the research, the data were interpreted by the content analysis method. Firstly, khutbahs were classified according to subject, theme and sub-themes. In this direction, the khutbahs were classified under the titles of belief (5,8%), worship (7,3%), morality (33,3%), national days (4,3%), religious days (12,1%), social issues (29,0%) and belief-worship-morality (7,7%).

When we look at the themes and sub-themes in the subjects of faith, the main themes are faith, servitude, God, the religion of Islam, Esmâ'ül-husna, the hereafter, paradise, tawhid; The sub-themes are taking refuge in Allah, surrendering to Allah wholeheartedly and Allah being aware of everything.

The principles of faith in the khutbahs were found at the following rates: belief in Allah (61.5%), belief in prophets (23.3%), belief in books (9.9%), belief in the Hereafter (4.6%), belief in angels (0.5%) and faith in destiny (0.2%). The principles of worship in the khutbahs were found at the following rates: prayer/salat (27.7%), fasting (9.5%), zakat (6.5%), pilgrimage (4.3%), sacrifice (11.8%), prayer. (24.4%), infaq (6.6%), alms (6.1%) and wudu (3.1%). It is seen that the khutbahs include the emotional dimension of worship rather than the knowledge dimension.

Considering the moral themes mentioned in the khutbahs, it is seen that there are mostly positive and negative moral aspects. The national days included in the khutbahs are: 18 March Çanakkale Victory, 30 August Victory Day, 15 July Democracy and National Unity Day. The religious days included in the khutbahs are as follows: Regaib Night, Miraç Night, Berat Night, Qadr Night, Mevlid Night, Ramadan Feast, Sacrifice Feast, Hijri New Year, Ashura Day.

The social issues in the khutbahs can be listed as follows: disasters and misfortunes, family, the opening of Hagia Sophia, the spirit of unity, mosques,

environmental awareness, wedding and funeral etiquette, our disabled brothers and sisters, addictions, women's rights, Black Friday, persecuted Islamic geography (such as Arakan, Jerusalem), refugees, marriage, health, epidemic, water saving, cleanliness, terrorism, foundation, patriotism, New Year's and harmful habits.

Looking at the formal features of the khutbahs, there is historical information on the upper left side. Likewise, it is seen that a verse and hadith (Arabic text) related to the subject are given at the beginning of the khutbahs. After the verse and hadith texts, the title of the khutbah and salutation sentence take place. There are approximately 5-7 salutation sentences in a khutbah.

Then, the word count of the khutbahs, the verse and hadith references used in the khutbahs were determined. These data were entered into the statistics program in order to be able to analyze the frequency values. There is at least one verse and hadith in the khutbahs, which usually consist of one page and an average of 517 words. The shortest khutbah consists of 195 words, and the longest khutbah consists of 1519 words.

In the khutbahs, only verses and hadiths were cited as footnotes, and no other sources were included in the footnotes. It is seen that 515 hadiths and 695 verses are cited as references in footnotes.

If we make a general evaluation, it is seen that more than one element is intended to be touched at the same time in the khutbahs and that there are not enough real-life examples about the topics covered and the messages to be given. Likewise, it was seen that many messages are given in an intangible way in the khutbahs. In the khutbahs, processing a single subject with concrete and daily life examples will make the sermon more productive. Writing khutbahs at different levels on the same subject can be mentioned as one of the solutions that will increase efficiency.

Keywords: Religion Education, Diyanet, Khutbah, Subject, Analysis.

2017-2020 Yılları Arasında Yayımlanan Hutbelerle İlgili Bir Analiz

Öz

Hutbeler hem dini iletişim aracı hem de yaygın bir eğitim vasıtasıdır. Hutbeler aracılığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı, toplumun büyük bir kesimiyle her hafta doğrudan iletişim kurabilmektedir. Yaklaşık 10 dakika süren hutbelerin cemaate verimli, planlı, sistemli ve etkili bir şekilde sunulması önemlidir. Bu bakımdan

bu çalışmada, 2017-2020 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan hutbeler (toplam 207 hutbe) incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı, hutbeleri şekil ve içerik açısından incelemek ve analiz etmektir. Aynı zamanda hutbelerle ilgili daha önceki çalışma verileri ile karşılaştırma yapmak amaçlanmaktadır.

Çalışmada elde edilen veriler, içerik analizi yöntemi ile yorumlanmıştır. Hutbeler öncelikle konu, tema ve alt temalarına göre tasnif edilmiştir. Bu doğrultuda hutbeler inanç (%5,8), ibadet (%7,3), ahlak (%33,3), milli günler (%4,3), dini günler (%12,1), toplumsal konular (%29,0) ve inanç-ibadet-ahlak (%7,7) başlıkları altında tasnif edilmiştir.

İnanç konularında ele alınan tema ve alt temalara bakıldığında ana temaların iman, kulluk, Allah, İslam Dini, Esmâü'l-hüsna, ahiret, cennet, tevhid; alt temaların ise Allah'a sığınmak, Allah'a gönülden teslimiyet, Allah'ın her şeyden haberdar olması olduğu görülmektedir.

Hutbelerde inanç esasları şu oranlarda yer bulmuştur: Allah'a iman (%61,5), Peygamberlerine iman (%23,3), kitaplara iman (%9,9), ahirete iman (%4,6), meleklerle iman (%0,5) ve kadere iman (%0,2). Hutbelerde ibadet esasları ise şu oranlarda yer bulmuştur: namaz (%27,7), oruç (%9,5), zekât (%6,5), hac (%4,3), kurban (%11,8), dua (%24,4), infak (%6,6), sadaka (%6,1) ve abdest (%3,1). Hutbelerde ibadetlerin bilgi boyutundan ziyade, duygu boyutuna yer verildiği görülmektedir.

Hutbelerde zikredilen ahlaki temalara bakıldığında daha çok ahlaki bakımdan olumlu ve olumsuzluklara yer verildiği görülmektedir.

Hutbelerde yer verilen milli günler şunlardır: 18 Mart Çanakkale Zaferi, 30 Ağustos Zafer Bayramı, 15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü. Hutbelerde yer verilen dini günler ise şunlardır: Regâib Kandili, Miraç Kandili, Berat Kandili, Kadir Gecesi, Mevlid Kandili, Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı, Hicri Yılbaşı, Aşûra Günü.

Hutbelerde yer alan toplumsal konuları, afet ve musibetler, aile, Ayasofya'nın açılışı, birlik beraberlik ruhu, camiler, çevre duyarlılığı, düğün ve cenaze adabı, engelli kardeşlerimiz, bağımlılıklar, kadın hakları, kara Cuma, İslam coğrafyası (Kudüs ve Arakan gibi), mülteciler, nikâh, sağlık, salgın hastalık, su tasarrufu, temizlik, terör, vakıf, vatan sevgisi, yılbaşı ve zararlı alışkanlıklar şeklinde saymak mümkündür.

Hutbelerin şekilsel özelliklerine bakıldığında, sol üst taraflarında tarih bilgisi yer almaktadır. Aynı şekilde hutbelerin hemen başında konu ile ilgili bir ayet ve

hadisin harekeli olarak verildiği görülmektedir. Ayet ve hadis metinlerinden sonra ise hutbenin başlığı yer almaktadır. Sonrasında ise genel bir hitap cümlesi ile hutbenin Türkçe kısmı başlamaktadır. Hutbelerde ortalama 5-7 civarında hitap cümlesi yer almaktadır.

Genelde iki sütun halinde bir Word sayfası ve ortalama 517 kelimedenden oluşan hutbelerde en az bir ayet ve hadis yer almaktadır. En kısa hutbe 195 kelime, en uzun hutbe ise 1519 kelimedenden oluşmaktadır.

Okunan hutbelerde dipnot olarak sadece ayet ve hadislerin referans olarak gösterilmiş, bunun dışında başka kaynaklara ise dipnotlarda hiç yer verilmemiştir. Ayet ve hadislerin dağılımlarına bakıldığında ise toplam 515 hadisin ve 695 ayetin dipnotlarda referans olarak gösterildiği görülmektedir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, hutbelerde birden çok unsura aynı anda temas edilmek istendiği, işlenen konularla ilgili gerçek hayattan yeterince örnek verilmediği ve genel olarak verilmek istenen mesajların soyut bir şekilde verildiği görülmektedir. Hutbelerde tek konunun somut ve günlük hayattan örnekle işlenmesi hutbeyi daha verimli hale getirecektir. Cemaatin seviyesine göre aynı konuda farklı seviyelerde hutbeler yazılması verimi artıracak çözüm önerilerinden birisi olarak zikredilebilir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Diyanet, Hutbe, Konu, Analiz.

Giriş

Müslümanların en önemli buluşma anlarından birisi olan Cuma namazlarında okunan hutbeler, tarih boyunca Müslümanlara en kolay ulaşma aracı olmuştur. Hutbe, Cuma ve bayram namazları esnasında okunan, Müslümanlara vaaz ve nasihatte bulunulan konuşmaları ifade etmektedir.¹ “*Ey iman edenler! Cuma günü namaz için ezan okunduğu zaman Allah’ı anmaya koşun*” (el-Cum’a 62/9) mealindeki ayet ile Hz. Peygamber’in hutbe okumadan Cuma namazını kıldırmamasını, delil olarak gösteren İslam âlimleri Cuma hutbesinin farzıyeti konusunda hemfikirdirler.²

¹ Mustafa Baktır, “Hutbe”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1998), XVIII/425.

² M. Kâmil Yaşaroğlu, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2016), 94.

Hutbeler, birçok Müslüman için dinî bilgiye ulaşma fırsatıdır. Bu bakımdan her hafta yaklaşık 10 dakika süren hutbelerin cemaate verimli, planlı, sistemli ve etkili bir şekilde sunulması önemlidir. Her hafta yaklaşık yirmi milyondan fazla insanın Cuma namazına gittiği düşünüldüğünde,³ hutbelerin topluma ulaşmada ne denli önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Aynı şekilde yapılan bir araştırmada, hutbe ve vaazların bireylerin zihinsel yapısını değişiminde rol oynadığını ortaya koymaktadır.⁴

Cumhuriyet öncesi dönemde hutbeler Arapça olarak okunmuştur. Hutbeler, 1925 yılından ayet ve hadisler dışında Türkçe okunmaya başlamış, günümüze kadar da böyle devam etmiştir.⁵

Keyifli, hutbelerin sosyal fonksiyonlarının yanında ibadet ve din eğitimi olmak üzere iki temel fonksiyonu daha olduğunu,⁶ insanların hutbeler vasıtasıyla dini konularda eğitildiklerini, dini tutum ve davranışlarını hutbeler sayesinde değiştirip geliştirdiklerini ifade etmektedir.⁷ Onay da bu konuda, hutbelerde temel amacın, ibadetin ritüel kısmını gerçekleştirmek, Müslümanların dindarlık düzeylerini artırmak ve pekiştirmek olduğunu belirtmektedir. Onay'a göre, hutbelerin en temel hedeflerinden birisi cemaat üzerinde dini anlamda olumlu etkiler bırakmaktır.⁸ Hutbelerin bu fonksiyonunun yanında toplumsal bütünleşme, sosyal kalkınma ve toplumun yönlendirilmesi gibi konularda da önemli görevleri bulunmaktadır.⁹ Bu açıdan bugün hutbeler bir taraftan (dini) bir iletişim aracı olarak kabul görülürken, diğer taraftan yaygın bir eğitim vasıtası olarak da kabul edilmektedir.

³ Ümit Harun Akkaya, "Diyanet Hutbelerinin Süre ve Cümle Uzunlukları Bakımından İncelenmesi", *Bilimname* XLIV/1 (2021), 98.

⁴ Niyazi Usta, "Yaygın Din Eğitimi Hizmetlerinin Zihniyet Değişimindeki Rolü", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), I/468-473.

⁵ Yaşaroğlu, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış", 95-96.

⁶ Şükrü Keyifli, "Hutbe ve Vaazların Dili ve Üslubuyla İlgili Yaşanan Olumsuzluklar", *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2019), 27.

⁷ Şükrü Keyifli, "Cami İçi Din Eğitimi ve İletişimi Süreci Olarak Hutbeler", *EKEV Akademi Dergisi* 55 (2013), 80.

⁸ Ahmet Onay, "Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1999 Yılı Hutbeleri Örneği", *İslami Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2004), 3.

⁹ Recai Doğan, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXIX/ (1999), 491.

Hutbeler bu çok fonksiyonlu yapısı sebebiyle bugüne kadar çeşitli disiplinler tarafından farklı yöntemlerle çeşitli açılardan araştırılmıştır. Hutbelerin tarihsel süreçte yaşadığı değişimden, sosyolojik ve muhteva analizine, ayet ve hadislerin kullanılmasından siyasi etkilerine, hutbelerin iletişim açısından ele alınmasından toplumda oluşturmuş olduğu etki gücüne kadar geniş bir perspektifte incelendiği görülmektedir.

Bu çalışma ise en genel anlamda, merkezi olarak kaleme alınan hutbeleri şekil ve içerik açısından incelemeyi ve bu doğrultuda hutbelerle ilgili bir analiz ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu çalışma, aynı zamanda benzer yöntemlerle yapılmış önceki çalışma sonuçları ile karşılaştırma yaparak hutbelerin zaman içindeki değişimini de göz önüne koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmada cevap aranacak sorular ise şunlar olacaktır:

- Hutbelerde hangi konular ele alınmaktadır?
- Hutbelerde başvurulan kaynaklar nelerdir?
- Hutbelerde hangi kaynaklar referans olarak gösterilmiştir?
- Hutbelerde yer alan ayet ve hadislerin dağılımı nasıldır?
- Hutbelerde hangi temalara ve alt temalara yer verilmiştir?
- Hutbelerde imanın esasları olarak sayılabilecek Allah'a, peygamberlerine, kitaplarına, meleklerine, ahiret gününe, kaza ve kadere inanmakla ilgili hususlar ne sıklıkla yer bulmuştur?
- Hutbelerde İslam'ın şartları olarak sayılabilecek kelime-i şehadet, namaz, zekât, oruç ve hac ilgili hususlar ne sıklıkla yer bulmuştur?
- Hutbelerin daha etkili ve verimli olabilmesi için ileri sürülebilecek öneriler nelerdir?

Çalışmada öncelikle literatür taraması yapılarak "hutbe" ilgili çalışmalar incelenmiştir. Daha önce yapılan çalışmalarda öne çıkarılan temalar tespit edilmiş ve çalışmanın ana soruları bu şekilde belirlenmiştir. Çalışma, 2017-2020 yıllarında yayımlanan 207 Cuma hutbesi ile sınırlandırılmış, bayram hutbeleri çalışmaya dâhil edilmemiştir. Bu dönem aralığının tercih edilme sebeplerinden birisi de bu dönemde hutbelerin Word olarak yayımlanmasıdır. Pandemi yasaklarının

başladığı 20 Mart 2020 tarihli hutbeye ulaşamadığı için bu çalışmada yer almamıştır.¹⁰

Söz konusu hutbelerin hepsi Diyanet İşleri Başkanlığının web sitesi üzerinden indirilmiştir. Bununla beraber belirtilmesi gereken bir husus da 2020 yılının mart ayından itibaren bütün dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgını ile beraber Cuma ve Bayram namazları camilerde kılınmasa da Diyanet İşleri Başkanlığının bu dönemde hutbeleri yayımlamaya devam etmesidir.

Çalışmada elde edilen veriler, içerik analizi yöntemi ile yorumlanmıştır. İçerik analizi, başkaları tarafından ortaya konulan iletişim materyalinin; içerdikleri mesajlar, karakterler, simgeler, kimlikler, bilgiler, sloganlar vb. gibi açılardan incelenmesi ve sayısallaştırılmasıdır. Aynı zamanda birbirine benzeyen kavram ve temalar çerçevesinde verileri düzenlemek ve yorumlamaktır.¹¹

Diyanet İşleri Başkanlığının web sitesinden indirilen hutbeler iki açıdan analiz edilmiştir. Birincisi hutbeler konu, tema ve alt temalarına göre tasnif edilmiştir. Bu tasnifte konular için hutbe başlıkları, ana temalar için belirlenen yedi gruptan birisi (inanç, ibadet, ahlak, milli gün, dini gün, inanç-ibadet-ahlak), alt temalar için ise hutbede geçen tüm unsurlar esas alınmıştır. Örneğin “Milletimizin Varoluş Mücadelesi: Çanakkale Zaferi” isimli hutbenin konusu Çanakkale, teması milli gün, alt temaları ise şehitlik ve vatan sevgisi olarak istatistik programına girilmiştir.

Sonrasında ise hutbelerin kelime sayıları, ayet ve hadis referansları tespit edilerek, istatistik programına işlenmiştir. Aynı şekilde hutbelerde İslam’ın ve imanın şartları olarak ifade edilen temel kavramlar ile bunların yanında Allah, Kur’ân-ı Kerîm ve Peygamber Efendimizin hutbelerde nasıl zikredildiğinin ortaya konulması için, bunlarla ilgili eşdeğer kabul edilebilecek bazı kavramlar (Muhammed Mustafa, Peygamberimiz, Peygamber Efendimiz, Allah Resulü, Resul-i Ekrem,

¹⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Cami ve Mescitlerde Cuma ve Vakit Namazlarının Cemaatle Kılınmasına Ara Verilmesi” (Erişim 9 Ağustos 2021).

¹¹ Rauf Arıkan, *Araştırma Teknikleri ve Rapor Hazırlama* (Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2004), 88-89.

Rahmet Elçisi, Muhammedü'l-Emin, kitabımız, Kur'ân, Rabb, Cenab-ı Hak ve İslam) taranmış ve istatistik programına işlenmiştir.

Daha önce bahsedildiği üzere, hutbeler birçok araştırmaya konu olmuştur. Benzer konulu çalışmaların aynı metotlarla zaman içinde tekrar edilmesi, ele alınan konunun zaman içerisinde nasıl bir değişim/gelişim kaydettiğinin ortaya konulması bakımından önemlidir. Bu çalışmanın ortaya çıkan bulguları geçmiş çalışmalarla kıyaslaması bakımından literatüre katkı sağlayacağı umulmaktadır.

1. Bulgu ve Yorumlar

Bu başlık altında hutbeler, şekil, hitap cümleleri, hutbe konuları, hutbelerde kullanılan ayet ve hadis referansları yönüyle incelenmiş ve daha önceki çalışmaların bulgularına da karşılaştırma yapılabilmesi için yer verilmiştir.

1.1. Şekil ve Hitap Cümleleri Yönünden Hutbeler

Hutbelere, şekilsel olarak bakıldığında bazı özelliklerinin olduğu görülmektedir. Bu özelliklerden ilki bütün hutbelerin sol üst taraflarında tarih bilgisinin yer almasıdır. Aynı şekilde hutbelerin hemen başında konu ile ilgili bir ayet ve hadisin harekeli olarak verildiği görülmektedir. Hutbe başlığının yer aldığı kısımdan sonra ise genel olarak "aziz müminler, aziz kardeşlerim" şeklinde bir hitap cümlesi ile hutbenin Türkçe kısmı başlamaktadır. Hutbelerde ortalama 5-7 civarında hitap cümlesi yer almaktadır.

Daha önceki çalışmalarda da hitaplar konusunda benzer sonuçlar yer almaktadır. Demir tarafından 597 hutbenin incelendiği araştırmada, hutbelerin %52'sinin "Muhterem Müslümanlar" hitabıyla başladığı belirtilmiştir.¹² Aynı şekilde Akkaya da çalışmasında, tüm hutbelerde benzer hitapların sürekli kullanılmasının cemaat üzerinde bir tür alışkanlık yarattığını, dinleyiciler nezdinde birbirini tekrar eden hutbeler algısı oluşmasına zemin hazırladığını ifade etmektedir.¹³

Bu çalışmada hitapların tekrarı hususundan ziyade başka bir noktaya daha dikkat çekmek gerekir. Hutbelerde kullanılan hitapların hepsi istisnasız genel hitaplardır. Dolayısıyla kimi zaman verilmek

¹² Zekiye Demir, "Diyanet Hutbelerinde Kadın Söylemi", *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/14 (2013), 103.

¹³ Akkaya, "Diyanet Hutbelerinin Süre ve Cümle Uzunlukları Bakımından İncelenmesi", 100.

istenen özel mesajları cemaatten kimse üzerine al(a)mamaktadır. Örneğin gençlerle ilgili mesaj verildiğinde “değerli gençler”, “genç müminler” gibi hitap tarzlarının kullanılmadığı tespit edilmiştir. Aynı husus, kadınlar için de geçerlidir. Oysa günümüzde Cuma namazlarında -özellikle selatin camilerde- kadınlar için yer ayrılmakta ve kadınların da Cuma namazlarına katıldığı bilinmektedir.

Hutbelerin uzunluklarına bakıldığında (pandemi dönemi hariç) hutbelerin genel olarak iki sütunlu bir Word sayfasını aşmadığı görülmektedir. İncelenen dönemde ortalama 517 kelimedenden oluşan hutbelerde en kısa hutbe 195 kelime,¹⁴ en uzun hutbe ise 1519 kelimedenden oluşmaktadır.¹⁵

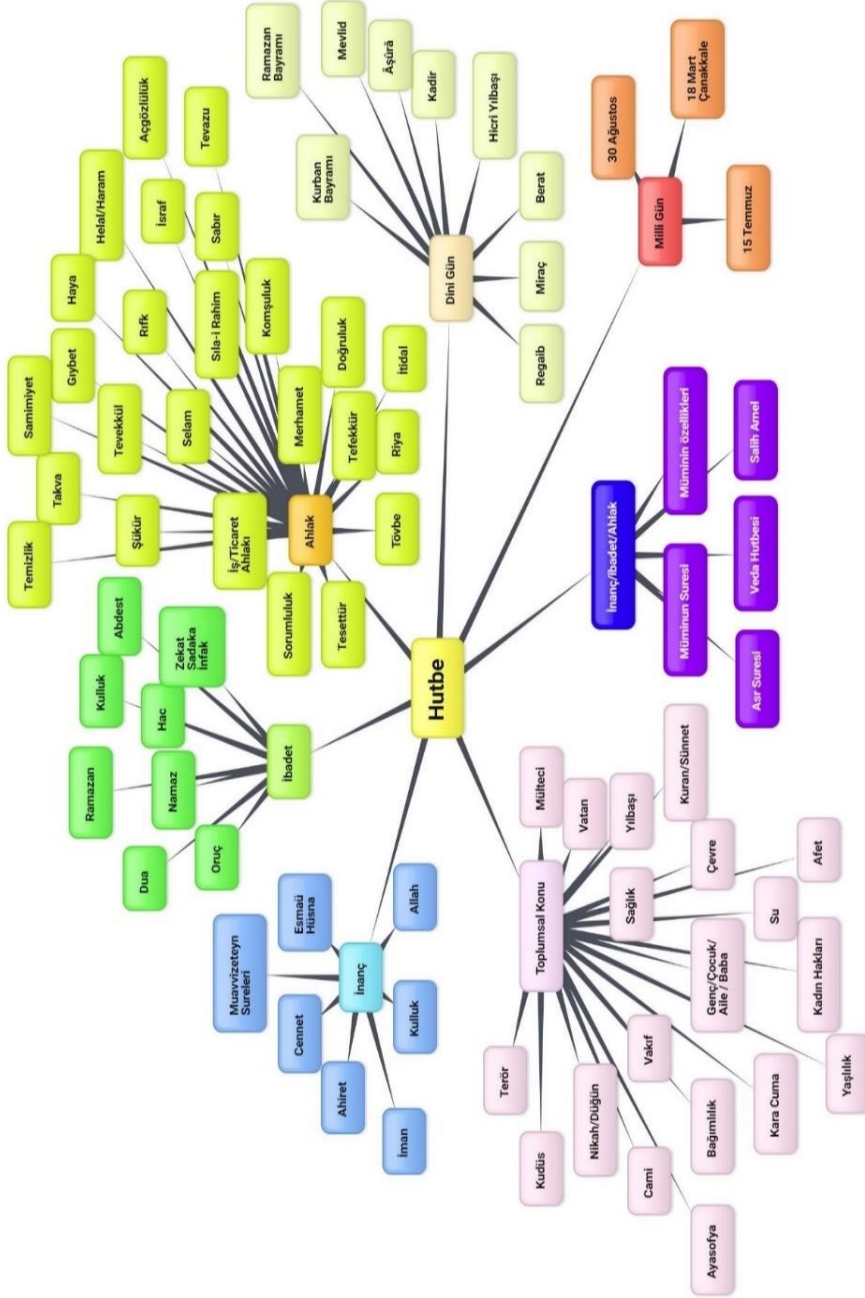
1.2. Muhteva Yönünden Hutbeler

Hutbelere muhteva yönünden (konularına, tema ve alt temalarına göre) bazı tasnifler yapılması konunun derinlemesine incelenmesini kolaylaştıracaktır. Hutbelerin konularına göre tasnifi şu şekildedir:

¹⁴ 18.12.2020, “Mümin Her İşinde Mutedildir”.

¹⁵ 24.04.2020, “Ramazan: Sabır ve İrade Eğitim”. Camiler kapı iken, pandemi sürecinde okunan hutbelerin en belirgin özelliği normal zamanda okunan hutbelere göre uzun olmalarıdır. Araştırmaya konu olan zaman diliminde okunan en uzun 10 hutbenin 8’si pandemi döneminde okunmuştur.

Şekil 1: Hutbelerin Konularına Göre Tasnifi

Tablo 1: Hutbelerin Konularına Göre Yüzdelerlik Dağılımları

	2017		2018		2019		2020		Toplam	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
İnanç	5	9,6	2	3,8	2	3,8	3	5,9	12	5,8
İbadet	3	5,8	4	7,7	5	9,6	4	7,8	16	7,3
Ahlak	19	36,5	16	30,8	18	34,6	16	31,4	69	33,3
Milli Gün	2	3,8	2	3,8	3	5,8	2	3,9	9	4,3
Dini Gün	6	11,5	6	11,5	7	13,5	6	11,8	25	12,1
Toplumsal Konular	12	23,1	18	34,6	13	25,0	17	33,3	60	29,0
İnanç, İbadet ve Ahlak	5	9,6	4	7,7	4	7,7	3	5,9	16	7,7
Toplam	52	100	52	100	52	100	51	100	207	100

Tabloda da görüldüğü gibi hutbelerin çoğunluğunun ahlaki konular ile toplumsal olayları konu edindiği görülmektedir. Hutbe içerikleri daha önce başka çalışmalara da konu olmuştur.

Söz konusu çalışmalardan biri, Vahdettin Akgün'ün "Diyanet Gazetesinde Yayımlanan Hutbe Konuları" başlıklı araştırmasıdır. Akgün çalışmasında, 1968-1990 tarihleri arasında Diyanet Gazetesinde yayımlanan 757 hutbenin başlıklarını listeleyerek tasnif etmiştir. Buna göre söz konusu zaman aralığında hutbelerin %42'si ibadet, %27'si ahlak, %12'si güncel, %10'u sosyal hayat, %4'ü İslam tarihi, %4'ü ise inanç konularıyla ilgilidir.¹⁶

Diğer bir çalışma ise 1999 yılında Ahmet Onay tarafından yapılmıştır. Onay, yapmış olduğu çalışmada 1999 yılındaki hutbelerin, yaklaşık %30'unun itikat, ibadet ve ahlak konularına, %30'unun dini-millî gün ve gecelerin anlam ve önemini anlatmaya, %40'ünün ise, sosyal muhtevalı konulara ayrıldığını belirtmektedir.¹⁷

2001-2005 yıllarında okunan hutbelerle ilgili Hayat Beşirli tarafından yapılan çalışmada, 273 hutbenin %46.2'sinin inanç, ibadet ve

¹⁶ Vahdettin Akgün, "Diyanet Gazetesinde Yayımlanan Hutbe Konuları", *Diyanet İlmî Dergi* 30/2 (1994), 77-94; Kasım Kocaman, "Geçmişten Günümüze Dini İletişim/Hitabet Türü Olarak Hutbede Konu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/63 (2019), 1267.

¹⁷ Onay, "Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1999 Yılı Hutbeleri Örneği", 3.

itikatla, %18'inin milli/dini gün ve gecelerle, %36'sının sosyal ve iktisadi konularla ilgili olduğu neticesine varılmıştır.¹⁸

2003-2011 yılları arasındaki 491 hutbenin incelendiği araştırmada ise Zengin, hutbelerin konularına göre dağılımlarını şu şekilde vermiştir: İnanç alanı (%8,3), ibadet alanı (%17,9), ahlak alanı (%20,8), milli bayram ve günler (%9,8), dini gün ve geceler (%14,9), toplumsal konular (%28,3).¹⁹

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan faaliyet raporlarına bakıldığında, hutbe/vaazlarda toplumsal problemlerin 2017 ve 2018 yıllarında %25;²⁰ 2019 yılında ise %30 oranında işlendiği ifade edilmiştir.²¹ Bu oranlar Tablo 1'de elde edilen verileri de doğrulamaktadır.

Diğer yandan hutbelere ele alınan konulara tek tek bakıldığında, inanç-ibadet-ahlak ile ilgili konuların toplamda hutbe konularının yaklaşık %55'ini oluşturduğu görülmektedir. Bu %55'lik dilimin de yaklaşık %60'sı ahlak konularına aittir. Bu üç konu içinde en az yer verilen alan ise inançtır. Şimdi hutbelere konularına göre daha detaylı bir şekilde bakılacaktır.

İnanç: İnanç konularında ele alınan tema ve alt temalara bakıldığında ana temaların iman, kulluk, Allah, İslam Dini, Esmâü'l-hüsna, ahiret, cennet, tevhid; alt temaların ise Allah'a sığınmak, Allah'a gönülden teslimiyet, Allah'ın her şeyden haberdar olması olduğu görülmektedir. Hutbelerde inançla ilgili unsurların nasıl yer aldığını ortaya koyabilmek için imanın 6 şartını oluşturan unsurların hutbelerde yer aldığı görülmektedir.

¹⁸ Hayati Beşirli, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Camilerde Okuttuğu Hutbelerin Sosyolojik Analizi", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi* 2 (2006), 148.

¹⁹ Halise Kader Zengin, "Son Dönem Cumhuriyet Hutbelerinin İçerik Analizi (2003-2011 Yılları Arası)", *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu II* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 132.

²⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), Diyanet İşleri Başkanlığı 2017 Yılı Faaliyet Raporu (Ankara, 2018), 107; Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), Diyanet İşleri Başkanlığı 2018 Yılı Faaliyet Raporu (Ankara, 2019), 107.

²¹ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), Diyanet İşleri Başkanlığı 2019 Yılı Faaliyet Raporu (Ankara, 2020), 167.

Tablo 2: İman Esaslarına Hutbelerde Yer Alma Sıklıkları

İman Esasları	Sayı	Yüzde
Allah'a iman	2497	%61,5
Peygamberlere iman	944	%23,3
Kitaplara iman	401	%9,9
Meleklerle iman	18	%0,5
Ahiret gününe iman	186	%4,6
Kaza ve Kadere İman	8	%0,2

Tablodan da görülebileceği üzere hutbelerde en az yer verilen inanç alanları “meleklerle iman” ve “kadere iman”dır. Kutsal kitaplardan Zebur hutbelerde hiç zikredilmezken, İncil ve Tevrat ise birer kez A'râf suresi 157. ayet-i kerimenin meali verilirken zikredilmiştir.²² Kur'ân-ı Kerîm'in geçişi ise hutbelerde iki anahtar kelime ile aranmıştır. Bunlardan birincisi “Kur'ân”, diğeri ise “kitabımız” şeklindedir. Hutbelerde Kur'ân şeklinde kullanıma 353 kez; kitabımız şeklinde kullanıma ise toplam 46 kez yer verilmiştir. Hutbelerde geçen peygamber isimleri ise Hz. Âdem (30), Hz. Dâvûd (1), Hz. Eyyûb (4), Hz. Harun (1), Hz. İbrahim (25),²³ Hz. İdris (1), Hz. İsa (3), Hz. İshak (1), Hz. İsmail (13), Hz. Lokman (15), Hz. Lût (2), Hz. Musa (7), Hz. Nuh (5), Hz. Süleyman (3), Hz. Yahya (1), Hz. Yakub (9), Hz. Yunus (1), Hz. Yusuf (9), Hz. Zekeriyya (1) şeklindedir. Peygamber isimleri genelde öne çıkan özellikleri ile beraber zikredilmiş (Hz. Eyyub'un sabrı gibi), peygamber kıssalarından kesitlere pek yer verilmemiştir. Peygamberlerin ön planda bir kıssa/hikâye örgüsü içinde ele alındığı Hz. Lokman (as)'ın oğluna öğütlerine yer verildiği hutbe ise bu konuda bir istisna olarak kabul edilebilir.²⁴

²² 24.04.2020, “Ramazan: Sabır ve İrade Eğitimi”.

²³ Maalesef, dini terimlerin farklı yazımlarına peygamber isimlerinin yazımında da karşılaştık. Hz. İbrahim, bazen İbrahim şeklinde yazılırken bazen şapkalı şekilde İbrâhim şeklinde yazılmıştı. Benzer durum diğer peygamber isimlerinin yazımlarında da söz konusudur. Örneğin, Hz. Lokman, Lokman ve Lokmân şeklinde; Hz. Yakub, Yakup, Yâkup ve Yakub şeklinde yazılmıştır. Dini terimlerin yazımı konusunda *Diyanet İslam Ansiklopedisi* yazımının esas alınması, yazımda birliğin sağlanması açısından önemli bir adım olacaktır. Ayrıca, aynı hutbede hem İbrâhim hem de İbrahim yazımı için bkz. 21.07.2017, “Tükenmeyen Hüznümüz: Kudüs ve Mescid-i Aksa”.

²⁴ 24.03.2017, “Hikmet Yüklü Öğütler”.

Hutbelerle Allah ve Hz. Peygamber için değişik kullanımlar söz konusu olmuştur. Allah Teâlâ, hutbelerde genel olarak Allah (1472/7,15),²⁵ Rab (Rabbine, Rabbimiz, Ya Rab!) (892/4,33), Cenâb-ı Hak (133/0,65) şeklinde zikredilirken, Hz. Peygamber'in ise genel olarak Peygamberimiz (427/2,11), Peygamber Efendimiz (150/0,73), Allah Resulü/Rasulü (97/0,47), Resul-i/Rasul-i Ekrem (88/0,43), Muhammed Mustafa (sav) (29/0,14), rahmet elçisi (15/0,07) Muhammedü'l-emin (6/0,03), şeklinde zikredildiği görölmektedir.

Onay'ın yapmış olduğu çalışmada da benzer sonuçları görmek mümkündür. Onay, Allah, Peygamber (Hz. Muhammed) ve Kitap (Kur'an) temalarına farklı bağlamlarda ve geniş olarak yer verildiğini, bu temaların işlendiği bağlamlar içerisinde, "dinin kaynağı ve ilahi mesajın bozulmamış menşei" fikrinin ön planda tutulduğunu ifade etmiştir. Onay, melek teması üzerinde ise yeterince durulmadığını belirtmiştir. Onay'ın işaret ettiği diğer tema olan kelime-i şehadetten ise hiç söz edilmediğini, tevhide sadece bir kez vurgu yapıldığını söylemektedir. Temalar arasında var olan bu dengesizliği Onay, plansızlığa bağlamaktadır.²⁶

İbadet: İbadet konularının ele alındığı hutbelere bakıldığında namaz, oruç, zekât, hac, infak, sadaka-i cariye, fıtır sadakası, dua, abdest, kurban gibi ibadetlere değinildiği görölmektedir. Hutbelerde bu ibadetler kulluk bilinci, ibadetin önemi, paylaşmak, iyilik yapmak, maddi-manevi temizlik gibi alt temalarla birlikte ele alınmıştır.

²⁵ Toplam Sayı / Hutbe Başı Ortalama

²⁶ Onay, "Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1999 Yılı Hutbeleri Örneği", 3-4.

Tablo 3: İbadetlerin Hutbelerde Yer Alma Sıklıkları

İbadetler	Sayı	Yüzde
Namaz	278	%27,7
Oruç	95	%9,5
Zekât	65	%6,5
Hac	43	%4,3
İnfak	66	%6,6
Sadaka	61	%6,1
Kurban	118	%11,8
Abdest	31	%3,1
Dua	245	%24,4

İbadetlerin hutbelerde tekrar etme sıklığına bakıldığında en çok zikredilen ibadetin namaz olduğu görülmektedir. Namazı sırasıyla oruç, zekât ve hac izlemektedir. Hutbelerde zikredilen diğer ibadetler ise infak, sadaka, kurban, abdest ve duadır. Ayrıca İslam'ın şartlarından olan "kelime-i şهادet" ya da "kelime-i tevhid" terkipleri ise hutbelerde toplamda 12 kez zikredilmiştir.

Hutbelerde ibadetlerin bilgi boyutundan ziyade, duyu boyutuna yer verildiği görülmektedir. Örneğin zekâtın şartlarından, nasıl verileceğinden ziyade zekâtın paylaşma, dayanışma ve yardımlaşma değerleri ile ilişkisine yer verilmiştir. Bu doğrultuda hutbelerde "yardımlaşma" 20 hutbede 31 defa, "dayanışma" ise 18 hutbede 20 kez geçmektedir. "Paylaşma" ise 47 hutbede 66 kez zikredilmektedir. Bu veriler, hutbelerde ibadetlerin yardımlaşma/dayanışma gibi duygusal yönlerinin ön plana çıkartıldığını ve bu durumun 20 yıl öncesine göre bir farklılaşma olduğunu göstermektedir. Zira 1999 yılı hutbe konularını değerlendiren Onay, ibadet ilgili hutbelerde ibadetlerin teknik bir bilgi anlatımı şeklinde verildiğini, duygusallığa yer verilmediğini ifade etmektedir. Ona göre, bu konular anlatılırken cemaatin üzerinde psikolojik etki yapacak, duyguları harekete geçirecek, kişilerin hayal güçlerini olumlu yönde harekete geçirecek ve motive edecek kompozisyonlar oluşturulmalıdır.²⁷ Bu dönemde bu durumun olumlu yönde değiştiğini söylemek mümkündür.

²⁷ Onay, "Diyabet Hutbelerinin Muhteva Analizi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1999 Yılı Hutbeleri Örneği", 5.

Ahlak: Hutbelerde zikredilen ahlaki temalara bakıldığında daha çok ahlaki bakımdan olumlu ve olumsuzluklara yer verildiği görülmektedir. Hutbelere konu olan olumlu ahlaki özellikleri adalet, aile bireylerine karşı sorumluluklar, akrabayı ziyaret etmek, doğruluk, güvenilirlik, hayâ, iş/ticaret ahlakı, itidalli davranmak, iyilik yapmak, komşuluk hakkı, kulluk bilinci, merhamet, sabır, samimiyet, selamlaşmak, sorumluluk sahibi olmak, şükür, helal-haram hassasiyeti, takva, tefekkür, temizlik, tesettür, tevazu, müminin genel özellikleri, tevekkül, toplum huzuru, tövbe, yumuşak huyluluk olarak saymak mümkün iken; açgözlülük, dünyevileşme, hurafe, gıybet, riya gibi reziletleri de hutbelerde konu edilen olumsuz ahlaki özellikler olarak saymak mümkündür. Ahlaki temaların işlendiği hutbelerde en göze çarpan hususlardan birisi, birçok ahlaki temanın bir hutbede verilmek istenmesi ve aslen soyut olan bu kavramların cemaat zihninde somut örnekler olmaksızın işlenmeye çalışılmasıdır.

Milli Günler: Hutbelerde milli günler ile ilgili Çanakkale Zaferi, Zafer Bayramı, Cumhuriyet Bayramı, Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı, 15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü ve İstanbul'un Fethi'ne bakılmıştır. Buna göre her yıl hutbelerde yer verilen milli gün 15 Temmuz'dur. Çanakkale Zaferi'ne ise benzer şekilde 2020 haricinde her yıl yer verilmiştir. 20 Mart 2020 tarihinde ise pandemi sürecinde camilerin cemaatle namaz kılmaya kapatılması sebebiyle (muhtemelen) okun(a)mamıştır.

30 Ağustos Zafer Bayramı, hutbelerde genel olarak ağustos ayında kazanılan diğer zaferlerle birlikte anılmakta ve bu hutbelerde vatan teması ön plana çıkartılmaktadır. Bununla beraber, "30 Ağustos" ifadesinin hutbelerde yer bulmadığı yıllar da vardır.²⁸ 2018 ve 2019 yıllarındaki hutbede zafer konusu işlenmesine hatta ağustos ayının milletimiz için zafer ayı olduğunun zikredilmesi rağmen "30 Ağustos Zafer Bayramı" ifadesi hiç kullanılmamıştır. "30 Ağustos" 2018 hutbesinde;

"Tarih boyunca nice ağustos ayına damgasını vuran Malazgirt, Otlukbeli, Çaldıran, Mercidâbık, Mohaç, Sakarya ve Büyük Taarruz zaferleri buna şahittir." denilmek suretiyle diğer zaferlerle birlikte anılmıştır.²⁹ 2019 yılı hutbesinde de "Şanlı ecdadımız,

²⁸ 25.08.2017, "Allah'a Yakın Olma Arayışı Kurban"

²⁹ 24.08.2018, "Gayret Müminlerden, Zafer Allah'tandır"

iman dolu göğsüyle, cesaret ve kararlılığıyla nice ağustos ayına damga vuran eşsiz zaferler kazanmıştır. Malazgirt'ten Kosova'ya, Mohaç'tan Büyük Taarruz'a kadar kazanılan zaferler bunun en büyük şahididir."

denilerek ağustos ayında kazanılan bütün zaferler birlikte anılmıştır.³⁰ 2020 yılına gelindiğinde ise yine daha önceki hutbelerde olduğu gibi; "Allah'a güvendik ve O'nun yardımıyla Malazgirt'ten Mohaç'a, Sakarya'dan Başkomutanlık Meydan Muharebesi'ne kadar şan ve şerefle dolu nice sayfayı tarihimize ekledik." ifadeleri ile ağustos ayında kazanılan zaferlere gönderme yapılmıştır. 3 yıl üst üste hutbelerde aynı/benzer ifadelerin görülmesi, hutbelerin hazırlanırken büyük ölçüde önceki hutbelerden faydalandığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. 2020 hutbesini ise 30 Ağustos Zafer Bayramı açısından diğer hutbelerden ayıran en önemli fark "...30 Ağustos günü milletçe zafere ulaştığımız Kurtuluş Savaşımızda..." cümlesi ile "30 Ağustos" terkininin incelenen dönemde ilk defa kullanılması olmuştur.³¹

Bunlar haricinde 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı, 29 Mayıs İstanbul'un Fethi ve 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı günlerine en yakın tarihlerde okunan hutbelere bakıldığında bu dört yıl boyunca söz konusu günlerin hiçbirisinin hutbelerde konu edinilmediği görülmektedir.

Beşirli tarafından 2001-2005 yılları arasında hutbelerle ilgili yapılan çalışmada, her sene İstanbul'un fethi mutlaka hutbe konusu olarak belirlenirken,³² çalıştığımız zaman aralığı olan 2017-2020 yılları arasında İstanbul Fethi müstakil olarak hutbelerde kendisine yer bulamamıştır. Söz konusu milli günler ile ilgili diğer bir anekdot da 23 Nisan ile ilgilidir. 2018 yılında 23 Nisan haftasına denk gelen hutbenin konusu çocuk olmasına rağmen, bu hutbede milli bir gün olarak 23 Nisan'a hiç değinilmemiştir.³³

Dini Gün ve Geceler: Hutbeler konularına göre tasnif edilirken, dini gün ve gece olarak, kandiller, bayramlar, hicri yılbaşı ve aşûra günü

³⁰ 30.08.2019, "Vatan Bize Emanettir"

³¹ 30.08.2019, "Allah'ın Dinini Yüceltme Gayreti"

³² Beşirli, "Diyaret İşleri Başkanlığı'nın Camilerde Okuttuğu Hutbelerin Sosyolojik Analizi", 151.

³³ 20.04.2018, "Yarınlarımızın Ümidi Çocuklarımız"

esas alınmıştır.³⁴ 2017-2020 yılları arasında dini gün ve gecelerle ilgili okunan toplam 25 hutbenin ilgili günlere ve bu günlerde üzerinde durulan alt temalara göre dağılımı şu şekildedir:

- Regâib Kandili: (3 kez) Üç ayların kıymetli ve değerlendirilmesi gereken vakitler olması,³⁵
- Miraç Kandili: (2 kez) Kudüs, Mescid-i Aksâ ve namaz ibadetinin önemi,³⁶
- Berat Kandili: (4 kez) Tövbe etme,³⁷
- Kadir Gecesi: (2 kez) Ahlaki faziletler,³⁸
- Mevlîd Kandili: (4 kez) Hz. Peygamber'in örnek şahsiyeti,³⁹
- Ramazan Bayramı: (2 kez) İnsanın ömrünü Ramazan gibi yaşamasının önemi,⁴⁰
- Kurban Bayramı: (4 kez) Kurban ibadeti ve paylaşmanın önemi,⁴¹
- Hicri Yılbaşı: (2 kez) Asıl hicretin günahlardan sakınarak kötülükten iyiliğe adım atmak olduğu,⁴²

³⁴ Belirtilmesi gereken hususlardan birisi de hutbelerde dini terimlerin yazımı konusunda bir birlik olmadığıdır. Örneğin hutbelerde Regaip, Regaib, Regâib, Miraç, Mirâç, Berat, Berât gibi farklı yazım örneklerine rastlamak mümkündür. Her ne kadar hutbeler okunurken bu husus önem arz etmese de hutbelerin yayımlandığı göz önüne alındığında *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nin yazım şeklinin kullanılması en uygun yol olacaktır.

³⁵ 31.03.2017, "Rağbetimiz Rabbimize Olsun"; 01.03.2019, "Bereket Mevsimi Üç Aylar"; 21.02.2020, "Üç Ayların Manevi İklimine Yaklaşırken".

³⁶ 13.04.2018, "Miraç Kandili: Kulun Allah'a Yakın Olma Çabası"; 29.03.2019, "Miraç Gecesi".

³⁷ 05.05.2017, "Nedamet ve Ümidin Adı Tövbe"; 27.04.2018, "Af, Arınma ve Kurtuluş Vesilesi Berat Gecesi"; 14.04.2019, "Berat Gecesi"; 03.04.2020, "Berat Gecesi Af ve Arınma Vesilesi".

³⁸ 31.05.2019, "Kadir Gecesi Kur'an ile Şereflenen Gece"; 15.05.2020, "Kur'an'la Yaşamak".

³⁹ 24.11.2017, "Mevlid-i Nebi"; 16.11.2018, "Mevlid-i Nebi"; 08.11.2019, "Mevlid-i Nebi"; 23.10.2020, "Mevlid-i Nebi".

⁴⁰ 23.06.2017, "Ömrümüzü Ramazan Kılabilmek"; 22.05.2020, "Bir Ömrü Ramazan Gibi Yaşamak".

⁴¹ 25.08.2017, "Allah'a Yakın Olma Arayışı: Kurban"; 10.08.2018, "Kurban Allah'a Yakınlaşma Vesilesidir"; 02.08.2019, "Rabbin İçin Kurban Kes"; 17.07.2020, "Kurbanı Paylaş Kardeşinle Yakınlaş".

⁴² 22.09.2017, "Hicret: Kutlu Bir Yolculuk"; 07.09.2018, "Hicret".

- Aşûra Günü: (2 kez) Zulme karşı durmak ve birlik-beraberlik içinde olmak.⁴³

Dini gecelerle ilgili göze çarpan husus, hutbelerin üslup olarak birbirine çok yakın olması ve aynı kaleminden çıktığının hemen belli olmasıdır. Kadir Gecesi ile ilgili olarak 2019 ve 2020 yıllarında okunan iki hutbe buna örnek olarak verilebilir. İki hutbe de Kadir Suresi'nin meali ile başlamış ve aynı hadisle devam etmiştir. Daha sonra iki hutbede de kısaca Kadir Gecesi'nin öneminden bahsedildikten sonra 2019 hutbesinde;

“O halde geliniz! Bu gece vesilesiyle Kur'an-ı Kerim'in hidayete ve hakikate davet eden ayetlerinden bazılarını birlikte tefekkür edelim.”⁴⁴; 2020 hutbesinde ise “O halde, geliniz! Bizleri Kur'an'ın nazil olduğu Kadir gecesine eriştiren Rabbimize şükürümüzün nişanesi, Sevgili Peygamberimize itaatimizin alameti, hayatımızda yeni bir başlangıcın arifesi olması için onun bazı ayetlerini birlikte tefekkür edelim.”

denilerek⁴⁵ Kur'ân-ı Kerîm'den farklı ayetlerin açıklamalarına yer verilmiştir.

Toplumsal Konular: Hutbelerde yer alan toplumsal konuları, afet ve musibetler, aile, Ayasofya'nın açılışı, birlik beraberlik ruhu, camiler, çevre duyarlılığı, düğün ve cenaze adabı, engelli kardeşlerimiz, bağımlılıklar, kadın hakları, kara Cuma, İslam coğrafyası (Kudüs ve Arakan gibi), mülteciler, nikâh, sağlık, salgın hastalık, su tasarrufu, temizlik, terör, vakıf, vatan sevgisi, yılbaşı ve zararlı alışkanlıklar şeklinde saymak mümkündür. Hutbelerde ele alınan tüm bu toplumsal olaylarda ümmetin birliğinin beraberliğinin, sevincinin ve üzüntüsünün paylaşılmasının esas alındığı görülmektedir.

Okunan hutbelerin toplumun günlük yaşamından uzak olması düşünülemez. Bu doğrultuda hutbelerin günlük yaşamla bağlantısının incelendiği bir çalışmada (2012-2015 yılları arasında) hutbe ve gazete

⁴³ 14.09.2018, “Muharrem Ayı ve Aşûra Günü”; 06.09.2019, “Muharrem Ayı ve Aşûra Günü”; 28.08.2020, “Allah'ın Dinini Yüceltme Gayreti”. Son hutbenin konusu hem 30 Ağustos hem de aşûra günüdür. Bu bakımdan söz konusu hutbeyi milli ve dini günler içinde değerlendirmek mümkündür. Bu çalışmada ise söz konusu hutbenin hemen başında ağustos ayında kazanılan zaferlere atıfla olduğundan milli günler içinde değerlendirilmiştir.

⁴⁴ 31.05.2019, “Kadir Gecesi: Kur'an ile Şereflenen Gece”

⁴⁵ 15.05.2020, “Kur'an'la Yaşamak”

gündemlerindeki örtüşmenin düşük olduğu belirtilmiştir. Söz konusu çalışmada hutbeler ile gazetelerin ortak ele aldığı konuların genel olarak, İslam ülkelerinde savaşlar ile ülkemizde meydana gelen büyük afetler olduğu ifade edilmektedir.⁴⁶ Hutbeler vasıtasıyla devletin farklı meselelerdeki resmi görüş ve yaklaşımlarını halka ulaştırabilecekleri düşünüldüğünde, hutbelerde güncel toplumsal konulara yer verilmesinin ne denli önemli olduğu görülecektir.⁴⁷ Diyanet İşleri Başkanlığının hutbelerin bu gücünün farkında olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü artan teknolojik imkânlarla birlikte, özellikle ümmetin adeta tek vücut halinde birlikte sevindiği ya da üzüldüğü olaylarda, hemen haftalık hutbenin değiştirilmesi ya da son paragraflarında gerekli düzenlemenin yapılması Diyanet İşleri Başkanlığının bu gücün farkında olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Hutbelerin günlük yaşamla bağlantısının önemi diğer araştırmacıların da gözünden kaçmamıştır. İnce, 2017-2018 yılları arasında yayımlanmış hutbeler örneğinde yapmış olduğu araştırmasında, zaman zaman medyada yer alan haber/konulara ilgili hutbelerde yer verildiğini ifade etmektedir. İnce, 01 Ocak 2017 tarihli “Teröre Karşı Yekvücut Olma Günüdür” başlıklı hutbeyi Reina saldırısı ile, 7 Temmuz 2017 tarihli “İmanımız ve İnsanlığımızın İmtihanı: Mülteciler” başlıklı hutbeyi o dönemde toplum içinde mültecilerle ilgili yaşanan sıkıntılar ile, 8 Aralık 2017 tarihli “Kapanmayan Yaramız: Kudüs” başlıklı hutbeyi Amerika’nın o tarihlerde Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak tanınmasıyla, 26 Ocak 2018 tarihli “Birlik ve Beraberlik Ruhu” başlıklı hutbeyi o tarihlerde gerçekleştirilen Zeytin Dalı Harekatıyla, 16 Şubat 2018 tarihli “Cihad: Allah Yolunda Canla ve Malla Mücadele” başlıklı hutbeyi şehit haberleri ile ilişkilendirerek

⁴⁶ Mehmet Gülnar, *Gazete ve Cuma Hutbesi Gündemlerinin Karşılaştırılması: Bir Gündem Belirleme Araştırması* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 200.

⁴⁷ Mustafa Tavukçuoğlu, “Cuma Hutbeleri ile ilgili Bir Araştırma Üzerine İncelemeler”, *Türkiye Günlüğü Dergisi* 48 (1997), 97-107.

örneklendirmektedir.⁴⁸ Bu örnekler hutbelerde medyada ve toplumun gündeminde yer alan olaylara da yer verildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Keyifli ise, hutbelerin etki gücünün artırılması için, güncel olaylara değinmenin yanında yöntem olarak da bir teklif sunmaktadır. Keyifli, hutbede ele alınacak konunun hangi yönlerden ele alınacağını hutbenin girişinde sorularla cemaate duyurulmasının cemaatin zihninde olumlu ve kalıcı bir iz bırakacağını ifade etmektedir. Keyifli'nin bu konuda vermiş olduğu örnek giriş şu şekildedir:

“Değerli kardeşlerim, bugün sizlere zekât ibadeti ile ilgili kısa bilgiler vermek istiyorum.

Bu çerçevede, hutbe süresince sizler şu sorulara cevap bulmaya çalışacaksınız. Zekât nedir, İslam'da zekâtın yeri nedir? Kimler zekât verir? Zekât kimlere verilir? Zekâtın verilmesini emreden ayet ve hadisler nelerdir?”⁴⁹

Hutbelerde gündelik hayata ilişkin problemlerin konu edilmesi, bu problemlerin çözümüne yönelik dini referansların yanında bilimsel ve gündelik bilgiye dayalı birtakım referansların ortaya konulması, hutbenin dikkat çekici bir tarzda ele alınması, hutbelerin toplumsal hayata yansımalarını arttıran bir faktör olarak rol oynayacaktır.

Diğer Temalar: Hutbelerde geçen diğer temalara bakıldığında, hutbelerde geçen yer ve şahıs isimleri dikkati çekmektedir. Hutbelerde Mekke, Medine, Kudüs, Çanakkale başta olmak üzere, İstanbul, Malazgirt, İzmir, Halep, Arakan, Kosova, Suriye, Şam, Sakarya, Gazze, Bosna, Filistin, Kahire, Trablus, Üsküp, Kafkasya, Rumeli, Kerkük, Somali ve Afrika gibi yer isimlerinin zikredildiği görülmektedir. Bu şehirlerin hutbelerde daha çok tarihsel bir iz düşünmeyle yer aldığı söylenebilir. Kudüs, Arakan ve Gazze gibi şehirler ise daha çok Müslümanların çekmiş olduğu sıkıntılar ile zikredilmektedir. En çok zikredilen şehir, 7 hutbede 75 kez ile Kudüs'tür. Kudüs'ü 8 hutbede 40 kez ile Çanakkale takip etmektedir. Daha sonra ise Mekke (20 hutbede 25 kez) ve Medine (23 hutbede 36 kez) gelmektedir.

Hutbelerde geçen şahıs isimlerine bakıldığında ise, Hz. Havva, Hz. Hacer ve Hz. Meryem haricinde geçen tüm isimlerin peygamberlere ve

⁴⁸ Mustafa İnce, “Medyada Yer Alan Bazı Toplumsal Olayların, Cuma Hutbelerinde Konu Olarak İşlenmesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *1. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi* (Karabük Üniversitesi Yayınları, 2018), 817-828.

⁴⁹ Keyifli, “Cami İçi Din Eğitimi ve İletişimi Süreci Olarak Hutbeler”, 84.

sahabeye ait olduğu görülmektedir. Hutbelerde ismi geçen peygamberler, daha önce ele alındığından burada sadece peygamber ismi dışındakiler sayılacaktır. Buna göre hutbelerde, geçen erkek isimlerine bakıldığında bunlar Hz. Hüseyin, (5 hutbede 19 kez), Vâbisa (2 hutbede 8 kez), Hz. Ömer (7 hutbede 7 kez), Hz. Ali (5 hutbede 5 kez), Ebu'd-Derdâ (1 hutbede 4 kez), Hz. Ebubekir (1 hutbede 3 kez), Selmân-ı Fârisî (1 hutbede 3 kez), Sa'd b. Ebi Vakkas (1 hutbede 1 kez), Hz. Hasan (1 hutbede 1 kez), Mus'ab b. Umeyr (1 hutbede 1 kez), Muaz b. Cebel (1 hutbede 1 kez), Üsâme b. Zeyd (1 hutbede 1 kez) isimleridir. Başka bir deyişle 12 erkek ismi toplamda 55 kez geçmiştir.

Hutbelerde geçen kadın isimlerine bakıldığında ise, 11 farklı kadın isminin toplamda 47 kez geçtiği görülmektedir. Hz. Fâtıma (9 hutbede 12 kez), Hz. Hatice (7 hutbede 10 kez), Hz. Havva (9 hutbede 9 kez), Hz. Âişe (3 hutbede 5 kez), Hz. Meryem (2 hutbede 2 kez), Hz. Hacer (2 hutbede 2 kez), Hz. Meymûne (1 hutbede 2 kez), Hz. Safiyye (1 hutbede 1 kez), Hz. Sümeyye (1 hutbede 1 kez), Hz. Zeynep (1 hutbede 2 kez) ve Hz. Asiye (1 hutbede 1 kez).

Demir'in 2001-2011 yılları arasındaki 597 hutbe örneğinde yapmış olduğu araştırmasında, 9 farklı kadının isminin hutbelerde 49 kez geçtiğini belirtmektedir. Bu hutbelerde geçen kadın isimlerinin bilinen olumlu ahlaki özellikleri ile beraber zikredildikleri ifade edilmiştir.⁵⁰ Bu çalışmada ele alınan dönem Demir'in çalıştığı dönem ile kıyaslanırsa hutbelerde, istatistiksel olarak kadın örnekler daha fazla yer verildiği görülmektedir.

Bununla beraber bu dönemde Demir'in çalışmasına kıyasla hutbelerde Hz. Aişe isminin istatistiksel olarak düşüşü gözlerden kaçmamaktadır. İncelenen dönemde Hz. Aişe isminin geçtiği 3 hutbede Hz. Aişe bir kez ilmi, sünneti, hikmeti insanlığa taşıyan vasfı ile geçerken,⁵¹ diğer iki hutbede ise zikredilen hadislerin içindeki bir karakter olarak yer almıştır.⁵²

Hutbelerde geçen diğer kadın isimlerine bakıldığında, Hz. Hatice'nin ilk inanan, eşine destek olan ve vefatına eşinin üzüldüğü bir

⁵⁰ Demir, "Diyanet Hutbelerinde Kadın Söylemi", 109-110.

⁵¹ 09.03.2018, "İslam'da Kadın: Adalet, Hakkaniyet, Merhamet"

⁵² 27.10.2017, "Şükreden Bir Kul Olabilmek"; 15.12.2017, "Kardeşliğe Saplanan Hançer: Gıybet".

kadın figürü olarak yer aldığı,⁵³ Hz. Fatıma'nın geldiğinde babasının ayağa kalkarak kendisine yer verdiği, nasihat ettiği, evlendikten sonra bile sabah namazına kaldırdığı, düğünün sadeliği ile ümmete örnek olan kızı ve nikâh dualarında Hz. Ali'nin eşi olarak geçtiği,⁵⁴ Hz. Havva'nın insanlığın annesi olarak zikredildiği,⁵⁵ Hz. Sümeyye'nin ilk kadın şehit olarak ifade edildiği⁵⁶ görülmektedir. Bunun haricinde hutbelerde Hz. Meryem iffet, sabır, iman ve sadakat;⁵⁷ Hz. Asiye iman ve cesaret;⁵⁸ Hz. Hacer ise sadakat ve teslimiyet timsali olarak⁵⁹ geçmektedir. Hz. Meymûne⁶⁰ ve Hz. Zeynep⁶¹ ise zikredilen hadislerde râvi ya da hadisin bir unsuru olarak yer almaktadırlar.

1.3. Kullanılan Referanslar Yönünden Hutbeler

207 hutbenin incelendiği bu çalışmada, hutbelerde dipnot olarak sadece ayet ve hadislerin referans olarak gösterilmiş, bunun dışında başka kaynaklara ise dipnotlarda hiç yer verilmemiştir.

⁵³ 03.02.2017, "Ahit, Akit ve Misak Olarak Nikah"; 05.01.2018, "Dünyadaki Cennetimiz Aile"; 09.03.2018, "İslam'da Kadın: Adalet, Hakkaniyet, Merhamet"; 13.04.2018, "Miraç Kandili Kulun Allah'a Yakın Olma Çabası"; 29.03.2019, "Miraç Gecesi"; 15.11.2019, "Peygamberimiz ve Aile"; 06.03.2020, "Allah Temizdir, Temizliği Sever".

⁵⁴ 03.02.2017, "Ahit, Akit ve Misak Olarak Nikah"; 03.03.2017, "Firdevs Cennetine Mirasçı Olmak"; 05.01.2018, "Dünyadaki Cennetimiz Aile"; 19.01.2018, "Önce Kendimizden Sorumluyuz"; 20.07.2018, "Düğün Adabı"; 14.09.2018, "Muharrem Ayı ve Aşûra Günü"; 15.11.2019, "Peygamberimiz ve Aile", 13.12.2019, "Namaz Rabbimize Yakın Olma Çabamız"; 24.01.2020, "Sorumluluk Sahibi Bir Baba Olabilmek".

⁵⁵ 06.01.2017, "Gün Teröre Karşı Yekvücut Olma Günüdür"; 03.02.2017, "Ahit, Akit ve Misak Olarak Nikah"; 05.05.2017, "Nedamet ve Ümidin Adı Tövbe"; 20.10.2017, "Mümince Bir Duruş Tevekkül"; 05.01.2018, "Dünyadaki Cennetimiz Aile"; 09.03.2018, "İslam'da Kadın: Adalet, Hakkaniyet, Merhamet"; 14.12.2018, "Rahmet ve Mağfired Kapısı Tövbe"; 05.07.2019, "Neslin Korunması Erdemli Bir Nesil Huzurlu Bir Gelecek", 17.04.2020, "Aile Huzur ve Güven Kaynağı".

⁵⁶ 09.03.2018, "İslam'da Kadın: Adalet, Hakkaniyet, Merhamet".

⁵⁷ 09.03.2018, "İslam'da Kadın: Adalet, Hakkaniyet, Merhamet"; 23.11.2018, "En Büyük Zenginliğimiz Gençliğimiz".

⁵⁸ 09.03.2018, "İslam'da Kadın: Adalet, Hakkaniyet, Merhamet".

⁵⁹ 09.03.2018, "İslam'da Kadın: Adalet, Hakkaniyet, Merhamet"; 28.06.2019, "Bir Mukaddes Yolculuk: Hac".

⁶⁰ 21.07.2017, "Tükenmeyen Hüznümüz Kudüs ve Mescid-i Aksa".

⁶¹ 21.12.2018, "Varlığın İlahi Mayası Merhamet".

Hutbelerde ayet ve hadis dışında metnin içinde Mehmet Akif Ersoy'un, Yahya Kemal Beyatlı'nın ve Süleyman Çelebi'nin bazı söz ve şiirlerine yer verilme, ancak bunlara dipnotlarda yer verilmediği görülmüştür. Dizelerine yer verilen 6 hutbenin ikisinde Ersoy'un ismi metnin içinde "*İstiklal şairimiz merhum Akif*" şeklinde geçmiştir.⁶² Bir hutbede ismi anılmadan sadece "*İstiklal Marşımızın dizelerinde geçtiği*" gibi denilmiş,⁶³ üç hutbede ise "*İstiklal şairimizin dizeleri*" denilmek suretiyle metnin içinde gönderme yapılmıştır.⁶⁴ Aynı şekilde Beyatlı'nın "*Şu kopan fırtına Türk ordusudur Ya Rabbi*" şeklinde başlayan dizelerine yer verilirken, söz konusu dizelerin kime ait olduğuna dair hiçbir atıf yapılmamış, Beyatlı'nın ismi ne metnin içinde ne de dipnotlarda zikredilmemiştir.⁶⁵ Benzer şekilde bir hutbede de "*Sakın incitme bir canı. Yıkarsın arş-ı Rahmân'ı*" şeklinde bir dizeye yer verilmiş ancak dizenin sahibi ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiş, hutbede bu dizelere sadece gönül erlerinden birinin dizeleri şeklinde yer verilmiştir. Kısa bir arama ile söz konusu dizelerin aslında Alvarlı Muhammed Lütfi Efendi'ye ait olduğu bulunabilmektedir.⁶⁶

Daha önceki dönem hutbelerinin incelendiği çalışmalara bakıldığında, geçmiş dönemde ayet ve hadis dışında daha fazla kaynaktan alıntının yapıldığı görülmektedir. Özdemir, 1999-2011 yılları arasındaki hutbelerde Yunus Emre'nin ilahilerinin, Mevlana'nın *Mesnevî*'sinden seçme beyitlerin, Hoca Ahmet Yesevî'nin hikmetlerinin, Hacı Bektaş Veli'nin özdeyişlerinin, Mehmet Akif Ersoy'un şiirlerinin kullanıldığını ifade etmektedir.⁶⁷

Akkaya'nın 2014-2019 tarih aralığındaki hutbeler örnekleminde yaptığı çalışmada da hutbelerde tamamen Kur'an mealleri ve hadis metinlerine gönderme yapıldığı, başka alıntılara rastlanmadığı ifade

⁶² 17.02.2017, "Asr Suresi'nin Öğrettiği Hakikatler"; 17.03.2017, "Şehadetin Destanlaştığı Yer: Çanakkale".

⁶³ 14.07.2017, "Salâların Şahit Olduğu Direniş: 15 Temmuz".

⁶⁴ 24.11.2017, "Mevlid-i Nebi"; 12.01.2018, "Hakkın Yanında Batılın Karşısında Yer Alabilmek"; 26.01.2018, "Birlik Beraberlik Ruh".

⁶⁵ 28.02.2020, "Hak Uğrunda Mücadelemiz Birlik Beraberlik Ruhumuz".

⁶⁶ 13.04.2018, "Miraç Kandili: Kulun Allah'a Yakın Olma Çabası".

⁶⁷ Mehmet Özdemir, "Dini Tasavvufi Türk Edebiyatının Cuma Hutbelerinde Kullanımı ve Öğretici İşlevi", *Milli Folklor* 97 (2013), 76-90.

edilmiştir.⁶⁸ 2015-2017 yılları arasındaki hutbeleri inceleyen Sarıkaya, araştırmasında hutbelere hadisler çıkarıldığında siyerle ilgili neredeyse metin/anlatımın kalmadığını ifade etmektedir.⁶⁹ Beşirli ise çalışmasında (2001-2005 yılı), hutbelere ayet ve hadis dışı referansların sadece on üç olduğunu ifade etmektedir. Beşirli, bu referanslarda ise daha çok Yunus Emre, Mevlâna, Hacı Bektaş ve Mehmet Akif'in söz veya şiirlerine yer verildiğini belirtmektedir.⁷⁰

Kullanılan kaynaklara dipnotlarda yer verilmemesi hususu, hutbelerin okunduğu düşünüldüğünde makul görülebilirse de hutbeler yayımlandığı için göz önüne bir eksiklik olarak durmaktadır.

Hutbelerde güncel ve farklı kaynaklara atıf gösterilip gösterilmemesi, konu ile ilgili daha önceden yapılmış çalışmalarda da ele alınmıştır. Bu çalışmalar içinde Onay, çalışmasında hutbede atıf meselesine değinerek, güncel kaynaklara hutbede yer verilmemesinin olumsuz etkilerini vurgulamıştır. Onay, hutbede cemaate yönelik yapılması ve yapılmaması gerekenlerin güncel, farklı referanslara yer verilmeden dile getirilmesine bağlı olarak genellemelere gidilmek durumunda kaldığını ifade etmiştir.⁷¹ Akkaya da çalışmasında, dini kaynakların yanında güncel ve farklı alanlardan kullanılacak referansların, hutbeyi zenginleştireceği ve ilgi çekici hale getireceğini ifade etmiştir.⁷² Beşirli ise bu konuda, hutbede içinde bulunan koşullarla ilgili açıklama ve uyarılarla konular ele alınırken, örneklendirmelerin büyük ölçüde Hz. Peygamber döneminden yapılmasının, muhatapların nezdinde dikkat ve ilgiyi azaltabileceğini

⁶⁸ Akkaya, "Diyanet Hutbelerinin Süre ve Cümle Uzunlukları Bakımından İncelenmesi", 94.

⁶⁹ Asım Sarıkaya, "Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Hazırlanan Hutbelerde (2015-2017) Siyer Öğretimi –Sorunlar ve Çözüm Önerileri–", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 717.

⁷⁰ Beşirli, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Camilerde Okuttuğu Hutbelerin Sosyolojik Analizi", 170.

⁷¹ Onay, "Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1999 Yılı Hutbeleri Örneği", 6.

⁷² Akkaya, "Diyanet Hutbelerinin Süre ve Cümle Uzunlukları Bakımından İncelenmesi", 93.

belirtmiştir.⁷³ Çünkü günlük konulara verilen örneklerin tarihi olması, muhatabın örnek içinde kendisini bulamamasına, verilen örnekle çoğu kez kendisini özdeşleştirmemesine neden olabilmektedir.

2017-2020 yılları arasında hutbelerin dipnotlarında geçen ayet ve hadis referanslarına bakıldığında, toplam 515 hadisin ve 695 ayetin dipnotlarda referans olarak gösterildiği görülmektedir. Her hutbede en az bir tane ayet referans olarak gösterilirken, hadisler de ise iki hutbe istisna olarak kalmıştır. Söz konusu iki hutbeye bakıldığında hutbelerin girişinde hadislerin Arapça olarak yer almasına rağmen, hutbe metninde bununla ilgili bir çeviri ve dipnot yer almadığı görülmektedir.⁷⁴

İncelenen dönem, 1999 yılı ile kıyaslandığında, bu dönemde daha fazla ayet ve hadis kullanıldığı görülmektedir. Onay'ın çalışmasında 1999 yılı hutbelerinde, her hutbede ortalama 2 ayet ve 2 hadis meali zikredildiği ifade edilmektedir.⁷⁵ Bu dönemde ise kullanılan ayet ortalaması 3,4; hadis ortalaması ise 2,5'tir.

Hutbelerde geçen ayetlere daha detaylı bakıldığında, atıf yapılan ayet/ayet grubunun⁷⁶ farklı hutbelerde tekrar edildiği; bu tekrarlar çıkarıldığında toplam 310 farklı ayet/ayet grubunun referans gösterildiği tespit edilmiştir. Atıf yapılan surelere bakıldığında toplam 80 farklı sureden yapılan atıfın 23'ünün Mekki, 57'sinin ise Medeni surelerden olduğu görülmüştür.

⁷³ Beşirli, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Camilerde Okuttuğu Hutbelerin Sosyolojik Analizi", 169.

⁷⁴ 13.01.2017, "Allah'ın Sevdiği Bir Kul Olabilmek"; 17.03.2017, "Şehadetin Destanlaştığı Yer Çanakkale". 13 Ocak tarihli hutbede Arapçası verilen hadisin metin içinde baş kısmı zikredilmemiş ve söz konusu dua Hz. Peygamber'in duası gibi bir intiba oluşmuştur. Hâlbuki söz konusu hadiste Hz. Peygamber'in "Davud Peygamber şöyle dua ederdi" dedikten sonra hutbede geçen duayı okuduğu görülmektedir: "Dâvûd Peygamber şöyle dua ederdi: Allah'ım, senden seni sevmeyi, seni seven kişiyi sevmeyi, senin sevgine ulaştıran ameli isterim.", (Tirmizî, Deavât, 72). İkinci hutbede geçen hadisin tercümesi ve geçtiği hadis kaynakları ise şekildedir: "Kim Allah'ın sözü (tevhid inancı) yücelip hâkim olsun diye savaşsın o, Allah yolundadır." (Buhârî, Tevhid, 28; Müslim, İmâre, 150).

⁷⁵ Onay, "Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1999 Yılı Hutbeleri Örneği", 6.

⁷⁶ Örneğin Alak Suresi'nin ilk beş ayeti tek referansla gösterildiğinden bir ayet gibi kabul edilmiştir. Bu şekilde 1-2 ayet birlikte ayet grubu olarak verilen atıfların sayısı ise 56'dır.

Ayet referansları hususunda, ilgi çekici noktalardan birisi de toplum tarafından Kur'ân sohbetlerinde en çok okunan surelerden Yasin ve Nebe surelerinden hiç alıntı yapılmaması olmuştur. Az da olsa birkaç yerde rastlanan hususlardan birisi de hutbe metninde kullanılan ayet/ayet grubunun dipnotlarda gösterilmemesidir. Bununla ilgili bir örneği, Hz. İbrahim'in duasına yer verilen bir hutbede görmek mümkündür. Hutbe metninde Şuarâ Suresi'nin 84, 85 ve 87. ayetlerine yer verilmesine rağmen dipnotta gösterilmemiştir.⁷⁷

Söz konusu tespitlere, daha önceki dönemlerde yapılan hutbe ilgili çalışmalarda da rastlamak mümkündür. 2016-2018 yılları arasında okunan 163 hutbe örneğinde yapılan bir tez çalışmasında, bazı ayetlerin hutbelerde kullanılmasına rağmen dipnotlarda gösterilmediği belirtilmektedir.⁷⁸ Hutbelerde kullanılan ayetlerle ilgili bir başka tez çalışması 2017 yılında yayımlanan hutbeler örneğinde yapılmıştır. Söz konusu çalışmada, ayetlerin bir kısmına eksik meal verildiği ya da hiç meal verilmediği ve bazı konularda kullanabilecek başka ayetler varken sürekli aynı ayetlere yer verildiği belirtilmiştir.⁷⁹

Gerek daha önceki çalışmalar gerekse bu çalışma sonuçları, hutbelerde kullanılan ayet çeşitliliğinin az olduğunu göstermektedir. Özellikle aynı konunun işlendiği hutbelerde, aynı ayetlerin tekrar edildiği görülmektedir. Uzun vadeli ve dikkatli bir planlama ile bu durumun önüne geçilmesi mümkündür.

Hutbelerde hadislerin kullanımına bakıldığında ise toplam 515 hadis referansı kullanıldığı, tekrar edilen hadis referansları çıkarıldığında ise 414 farklı hadis referansının kullanıldığı görülmektedir.

1980-1990 yılları arasında okunan hutbelerdeki hadislerin sıhhat derecelerinin araştırıldığı bir çalışmada söz konusu on yıllık zaman zarfında 1037, tekrarlar çıkarıldıktan sonra 496 farklı hadis kullanıldığı

⁷⁷ 28.07.2017, "Yaratan, Yaşatan, Hidayet Veren Allah'tır".

⁷⁸ Cuma Ali Deniz, *Hutbelerde Ayet Kullanımı ile İlgili Problemler ve Öneriler (Diyaret İşleri Başkanlığı 2016-2018 Hutbeler Özelinde)* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 87, 106-107.

⁷⁹ Ahmet Ercan, *Diyaret İşleri Başkanlığının 2017 Yılında Yayımladığı Cuma Hutbelerinin Tefsir İlmî Açısından Tahlili* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 109-110.

tespit edilmiştir.⁸⁰ Bu açıdan son dönem hutbelerinde, hadislerle geçmişe oranla daha fazla yer verildiğini söylemek mümkündür.

Dipnotlarda hadislerle referans olarak gösterilen kaynaklara bakıldığında; çoğunluğu Kütüb-i Tis'a olarak adlandırılan hadis kaynaklarıdır. Buhârî'nin *Sahih'i* (104), Müslim'in *Sahih'i* (97), Ebû Dâvud'un *Sünen'i* (33), Nesâî'nin *Sünen'i* (18), Tirmîzî'nin *Sünen'i* (68), İbn Mâce'nin *Sünen'i* (32), Dârimî'nin *Sünen'i* (6), İmam Mâlik'in *Muvattâ'sı* (2) ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'i* (37) yoğun olarak kullanılmıştır. Bunlar haricinde ayrıca Beyhakî'nin *Sünenü'l Kübrâ* ve *Şuabü'l-İmân* eserleri, İbn Hibbân'ın *Sahih'i*, Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin *Müstedrek'i*, Heysemî'nin *Mecmeu'z-Zevâid'i*, İbn Ebu Şeybe'nin *Musannef'i*, İbn Hişâm'ın *Sîret'i*, Taberânî'nin *Mu'cemu's-Sağır*, *Mu'cemu'l-Evsat*, *Mu'cemu'l-Kebîr* isimli eserleri de (toplam 17) kaynak gösterilen diğer eserler arasında yer almıştır. Dipnotlarda İbn Kesir'e de bir atıf vardır ancak eserinin cilt numarası verilmiş olmasına rağmen ismi zikredilmemiştir.

Daha önce yapılan çalışmalarda da zikredilen kaynakların benzerlik taşıdığı görülmektedir. 2001-2004 yılları arasında hazırlanan hutbelerde yer alan hadislerle ilgili olarak yapılan bir araştırmada, hadis kullanımında referans alınan kaynakların Kütüb-i Tis'a olduğu dile getirilmiştir.⁸¹ Sarıkaya'nın 2015-2017 yılları arasındaki hutbeler örneğinde yapmış olduğu çalışmada da başvurulan hadis kaynakları içinde Kütüb-i Tis'a olarak isimlendirilen kaynakların yoğun olarak kullanıldığı ifade edilmiştir.⁸²

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Hutbelerle ilgili genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, hutbelerde ilk göze çarpan hususlardan birisi, bir hutbede birden çok unsura aynı anda temas edilmek istenmesidir. Örneğin, bir hutbede 7

⁸⁰ Tahir Erçin, *Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Hazırlanan Hutbelerde Geçen İhtilaflı Haberler* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 310.

⁸¹ Yusuf Ay, *Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yayımladığı Hutbelerdeki Hadislerin Tahriri ve Genel Değerlendirmesi (2001-2004)* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 158.

⁸² Sarıkaya, "Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Hazırlanan Hutbelerde (2015-2017) Siyer Öğretimi –Sorunlar ve Çözüm Önerileri–", 717.

güzel ve 7 kötü davranış birlikte zikredilmiştir. Bu haliyle zikredilen kavramlar, cemaate adeta bir bilgi yığını olarak verilmekte ve bu davranışların yapılması veya bu davranışlardan kaçınılması için gereken motivasyon yani duygu boyutuna hiç değinil(e)memektedir.⁸³ Birçok unsurun tek bir hutbede ele alındığı hutbeler, genelde müminlerin özelliklerinin sayıldığı hutbelerdir.⁸⁴ Neredeyse bütün faziletlerin bir çırpıda sayıldığı hutbeler, cemaat/muhatap açısından bir hedefsizlik oluşturmaktadır. Aynı şekilde örnek mümin profilinde neredeyse bütün güzelliklerin sayılması cemaat nezdinde Müslümanlığın zor bir inanç biçimi olduğu intibai oluşmasına da neden olabilmektedir.

Bir hutbede birden fazla temaya yer verilmesi, daha önceki araştırma sonuçlarında da göze çarpan bir husustur. Çalışmasında bu konuya değinen araştırmacılardan Kocaman, birçok hutbeye konu olabilecek hususların tek bir hutbede, hiçbir örnek verilmeden yüzeysel anlatılması üzerinde durmuş, çok kısa bir süre içerisinde pek çok konuya değinmenin ne kadar sağlıklı bir iletişim sağlayacağı sorusunu dile getirmiştir.⁸⁵

Hutbelerde eksiklik olarak sayılabilecek faktörlerden birisi de işlenen konu üzerinde yeterince örnek verilmemesidir. Örneğin nikâh konusunun ele alındığı hutbede, en azından Hz. Peygamber ile Hz. Hatice arasındaki sevgi, saygı, muhabbet ve sadakate örnek teşkil edebilecek bazı küçük hikâyelere yer verilmesi hutbeyi daha etkileyici kılabilirdi.⁸⁶ Duanın konu alındığı başka bir hutbede ise bu örneklendirmenin, olumlu etkisini görmek mümkündür. Söz konusu hutbede, öncelikle duanın ne olduğu açıklanmış, nasıl dua etmemiz gerektiği vurgulanmış, başkalarına da dua etmemiz gerektiği ifade edilmiştir. Burada Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'den dua istemesi örnek

⁸³ 13.01.2017, "Allah'ın Sevdiği Bir Kul Olabilmek".

⁸⁴ Birden fazla konunun hutbede yer aldığı örnekler için bkz. 04.08.2017, "Rahman'a Has Kul Olabilmek", 13.10.2017, "Cennet Yolcusu Olabilmek", 10.11.2017, "Örnek İnsan: Mümin", 17.05.2019, "Peygamberimizin Tarifi ile Hayırlı Müslüman", 31.05.2019, "Kadir Gecesi: Kur'an ile Şereflenen Gece", 24.04.2020, "Ramazan: Sabır ve İrade Eğitimi".

⁸⁵ Kocaman, "Geçmişten Günümüze Dini İletişim/Hitabet Türü Olarak Hutbede Konu", 1268; Kasım Kocaman, *Dini İletişimde Hutbe* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 82-83.

⁸⁶ 03.02.2017, "Ahit, Akit ve Misak Olarak Nikâh".

olarak verilmiştir ki hutbenin belki de en akılda kalan kısmının burası olduğu söylemek yanlış olmayacaktır.⁸⁷

Hutbelerde göze çarpan diğer bir husus da verilmek istenen mesajların muğlak ve anonim bir şekilde verilmesi sebebiyle bu mesajların havada asılı kaldığı ve nihayetinde hedefine ulaşamadığı ile ilgilidir.⁸⁸ Bu araştırmada da bunun örneklerine sıkça rastlanılmıştır. Örneğin güven temasının işlendiği bir hutbede, güven temasının çok muğlak bir zemin üzerine oturtulduğu görülmektedir. Hutbede, muhataplarına somut, hayatlarına yansıtılabilir hedefler göstermekten uzak, ütopyik bir yazım dili tercih edilmiştir. Böylesi bir üslup, hutbe sonunda cemaatin, hayatına yansıtılabileceği bir mesaj vermekten çok uzak görülmektedir.⁸⁹

Hutbelerde üslup açısından tespit edilen hususlardan birisi de teşvik cümleleridir. “*Öyleyse geliniz*”, şeklinde başlayan bu cümlelerde muhatap bulunmadığından, cemaatin söz konusu tavsiye, teşvik ve nasihatleri üzerine alması, içselleştirmesi ve uygulaması pek mümkün görünmemektedir. Aynı şekilde, hutbede kullanılan bu üslup, verilmek istenen mesajı kimsenin üzerine almamasına neden olmakta ve hutbeyi etkisizleştirmektedir. Örneğin, hak ve sorumluluk kavramının konu alındığı hutbede, kişinin, anne-babasına, evlat ve eşine, komşu ve akrabalarına, yetimlere ve çevresindeki herkese bir takım sorumlulukları olduğu vurgulandıktan sonra beş ayrı yerde “*öyleyse geliniz şöyle yapalım, böyle yapalım*” denilerek cemaate son derece muğlak bir şekilde nasihatte bulunulmuştur.⁹⁰ Aynı şekilde hutbelerde verilmek istenen mesajın çoğunlukla yapalım, edelim tarzı birinci çoğul şahıs kipiyle verilmesi tespit edilen bir başka husustur. Bu üslubun etkinliği iletişim açısından da ayrıca araştırmaya muhtaçtır.

Verilmek istenen mesajların soyut ve muğlak olduğunun en güzel örneklerinden birisini Arakan konulu hutbede görmek mümkündür. Arakan'daki zulmün konu alındığı bu hutbede, “*kardeşliğimize sahip çıkalım, sevincimizi ve üzüntümüzü, varlığımızı ve yokluğumuzu*

⁸⁷ 10.02.2017, “Mümince Yakarışın Adı Dua”.

⁸⁸ Onay, “Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1999 Yılı Hutbeleri Örneği”, 8.

⁸⁹ 14.04.2017, “Hz. Peygamber ve Güven Toplumu”.

⁹⁰ 26.05.2017, “Üzerimizde Her Canın Hakkı Vardır”.

kardeşlerimizle paylaşalım”, denilmiş ancak cemaate Arakan’la ilgili yapılabilecek (örneğin nasıl yardım edilecek?) somut bir hedef gösterilmemiştir. Bu hutbeyi dinledikten sonra namazdan çıkan Müslümanların Arakan’a nasıl yardımcı olacakları meçhuldür. Bu hutbenin sonunda en azından beklenen Arakan’la ilgili bir yardım kampanyası yapılması veya duyurulmasıdır. Ancak hutbe sonunda böyle bir yardım çağrısı da yapılmamıştır.⁹¹

Bir başka örnek de ilim konusunun ele alındığı hutbede, kütüphanelerden bahsedilmesi ile ilgilidir. Hutbenin son paragrafında;

“Bizlere okuma aşkı ve alışkanlığı kazandıran kütüphaneler, ilim ve irfan yuvalarından biridir. Kitap sevgisini aşıl原因an mekânlardır. O halde, bu nezih yerlerin değerini bilelim.

Kütüphanelerde kitap okuyarak vakit geçirmenin güzelliğini hep birlikte hissedelim.”

denilmiştir. Burada açıkça görüleceği üzere, bu cümlelerden muhataptan bir davranış değişikliği ya da bir aksiyon beklenmemektedir. Cemaatten beklenen sadece (!) kütüphanelerin değerini bilmeleri ve hissetmeleridir. Bu hali ile kütüphanelerin hutbede zikredilmesi, sanki zorunlu bir görevin yerine getirilişi mahiyetinde olmuştur. Hutbeler merkezi olarak okunsa da bu tür durumlarda hatiplerin yerel olanaklardan bahsetmelerine imkân verilmesi söz konusu olumsuzlukları azaltıcı bir faktör olacaktır.⁹²

Konu ile ilgili bir başka örnek de çevre ile ilgili bir hutbeden verilebilir. Söz konusu hutbede cemaate, çevremize karşı duyarlı olmamız gerektiğinden, çevremize sevgi ve şefkatle davrandığımız ölçüde huzur ve sağlık içinde yaşayabileceğimiz ifade edilmiştir. Cemaat tarafından ne yapılması gerektiğinin anlaşılamadığı bu söylem tarzı, hutbede verilmek istenen mesajların uçup gitmesine neden olmaktadır. Aynı hutbede “*Geri dönüşüm imkânı olan atıkları, umursamaz bir tavırla çöp tenekelerine daha ne kadar hapsedeceğiz?*” gibi romantik bir üslup kullanıldığı da görülmektedir. Hâlbuki geri dönüşüm kutularına ayrı ayrı atılması gereken kâğıt, cam, plastik, metal gibi ürünlerden örnekler verilmesi, istenen amaca daha kolay ulaşılmasını sağlayabilirdi. Bu tür hutbelerden sonra sorulması gereken şudur: Bu hutbe cemaatin davranışlarında nasıl bir değişiklik meydana getirilebildi? Bu soruya

⁹¹ 08.09.2017, “Mazlumun Yanında Yer Almak”. Arakan’la ilgili yardım çağrısı bir sonraki haftanın hutbesinde yapılabilmıştır.

⁹² 30.03.2018, “Vahyin İnsanlığa İlk Mesajı: Oku!”.

olumlu yanıt verilemiyorsa, hutbeden beklenen verim elde edilememiştir, denilebilir.⁹³

Hutbelerde ele alınan konuya somut örneklerin verilmediği hutbe örneklerinden birisi de boş sözlerle ilgilidir. Hutbede beyhude, mâlâyânî işlerden uzak durulması tavsiye edilmiş ancak bir tane bile örnek verilmemiştir. Konunun örneklendirilmediği ve somutlaştırılmadığı bu hutbeden sonra cemaatin boş söz ve işlerle arasına mesafe koymasının beklenmesi zordur.⁹⁴

Hutbelerde göze çarpan hususlardan birisi de kullanılan ayet ve hadislerin genel olarak sadece o haftanın konusunu destekleyici bir mahiyette kullanılmasıdır. Hutbelerde ayet ve hadislerin kullanımları ile ilgili nicelikten çok niteliğe vurgu yapan Altaş, hutbelerin etki gücünü arttırmak için ayet ve hadislerin kitaplardaki çevirilerinin olduğu gibi kullanılmasını değil, farklı bir yaklaşımla ayet ve hadislerin anlamını kaybetmeden konunun içinde ya da hutbede zikredilen örnek bir olayın içerisinde verilmesini tavsiye etmektedir.⁹⁵

Hutbelerle ilgili önerilere geçmeden önce çalışmanın cevap aradığı sorulara tekrar bakmak yerinde olacaktır. Buna göre hutbelere genel olarak bakıldığında hutbelerde daha çok ahlaki konulara, toplumsal olaylara, dini gün ve gecelere, ibadetlere, inançla ilgili konulara ile milli günlere yer verildiği görülmektedir.

Hutbelerde bu konulara ele alınırken, kullanılan kaynakların sınırlı olduğu hatta hadis külliyatı dışında pek kaynak kullanılmadığını belirtmek gerekir. Aynı şekilde dipnotlarda da ayet ve hadis referansları dışında dipnot gösterilmemiştir.

Bunun yanında İslam'ın ve imanın şartları olarak sayılan hususların hutbelerde ne sıklıkla yer bulduğuna bakıldığında ise İslam'ın şartları içinde sırasıyla en çok namaz, oruç, hac, zekât ve kelime-i şahadet/tevhidin geçtiği; imanın şartları içinde ise sırasıyla en çok Allah'a iman, peygamberlerine iman, kitaplarına iman, ahiret gününe iman,

⁹³ 04.10.2019, "Dünya Evimiz Bize Emanettir".

⁹⁴ 27.11.2020, "Faydasız İşleri Terk Etmek Kulluğun Güzelliğindedir".

⁹⁵ Nurullah Altaş, "Cami Hutbelerinde Etkili İletişim Sağlama Amacıyla Retorik Figürlerinden Yararlanma", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (I. Din Hizmetleri Sempozyumu, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), I/492.

meleklerine iman ve kaza-kadere iman konularının geçtiği görülmektedir.

Son olarak hutbelerin daha etkili ve verimli olabilmesi için ileri sürülebilecek öneri olarak kabul edilebilecek bazı hususların zikredilmesinde fayda vardır. Öncelikle süresi 5-10 dakika süren bir hutbede, birden çok kavramdan bahsetmek yerine bu kavramlardan sadece birisinin seçilip bu kavram etrafında hutbenin ele alınması, cemaate daha küçük, somut ve ulaşılabilir hedefler konulması hutbeden istenen verimin alınması adına daha doğru ve isabetli bir yol olacaktır. Hutbenin tek bir tema üzerinde kısya ya da örnek olaylarla sunulması, hem hutbenin cemaat üzerindeki etkisini artıracak hem de öğrenilen unsurun daha kalıcı olmasını sağlayacaktır. Birden çok kavramın bu şekilde ele alınması, işlenen temaların yüzeysel kalmasına neden olmaktadır. Bu durum, hutbede verilmek istenen mesajın cemaat üzerinde istenen davranış değişikliğine ya da istenen düşünme/tefekkür faaliyetine yeterince olanak tanınmasına imkân vermemektedir. Aynı şekilde çok sayıda tema, belli bir süreden sonra dikkat eksikliğine de neden olup verimi azaltabilmektedir. Başka bir deyişle birden çok temanın bir arada verildiği hutbelerde, çok şey söylenmesine rağmen aslında hiçbir şey söylenmediği yorumunu yapmak yerinde olacaktır.

Aynı şekilde hutbelerde ayet ve hadis dışında güncel ve farklı kaynakların kullanılması cemaatin hutbeye ilgisini artıracak bir etken olacaktır. Hutbede kullanılan kaynakların ise dipnotlarda gösterilmesi hutbe üzerinde yapılacak araştırmaları kolaylaştıracaktır.

İncelenen hutbelerde en çok göze çarpan hususlardan birisinin ele alınan konunun dinleyiciler nezdinde somutlaştırılmaması, somut sorumluluklara dönüştürülmemesi olduğu ifade edilmişti. Aynı şekilde hutbelerde verilen örneklerin hepsinin Hz. Peygamber devrinden olması, muhatabın söz konusu mesajı günümüzle yeterince ilişkilendirmemesine neden olabilmektedir. Bu sebeple, hutbelerin içeriklerinde Hz. Peygamber zamanından verilen örneklerin yanında güncel örneklerin de yer alması muhatapların konuyu içselleştirmesine ve daha dikkatli dinlemesine neden olacaktır.

Cemaatin hutbeleri dikkatli bir şekilde dinlemeleri, ilgi göstermeleri hutbe konularının kendi gündelik hayatlarının bir parçası olması ile yakından ilintilidir. Bu sebeple, hutbe konularının tespit

edilmesinde cemaatin isteklerinin öğrenilmesine yönelik organizasyonlar, anketler yapılması, zaman zaman konu ile ilgili sivil toplum kuruluşları ile bir araya gelinerek konuların belirlenmesi faydalı olacaktır.

Hutbe konusunun cemaatin ihtiyaçlarına göre belirlenmesi kadar, hutbelerin cemaatin seviyesi ile mütenasip olması da önemlidir. Köy halkına okunan hutbe ile üniversite kampüsünde okunacak hutbenin aynı olması o hutbeden beklentileri düşürecektir.⁹⁶ Aynı hutbe ile bütün kesimlere aynı verimde hitap etmek mümkün değildir. Aynı şekilde hutbe konularının belirlenmesinde yerel farklılıklara dikkat edilmesi, verimi artırıcı bir önlem olabilir.

Aynı konuda farklı zamanlarda okunmuş olduğu hutbelere bakıldığında hutbeler arasında birçok benzerliğin olduğu görülmektedir. DİB, aynı hafta aynı konuda farklı seviyelerde kaleme alınmış birden fazla hutbe hazırlayabilir. İmamlardan da cemaatlerinin ortalama seviyesine göre bu hutbelerden birisini seçip okuması istenebilir. Örneğin, DİB “namaz” konulu hutbeden üç farklı seviyeye göre hutbe yazabilir/yazdırabilir. Böylece cemaatin seviyesine göre, aynı konuda ancak farklı seviyede hutbe okunma şansı olmuş olur. Benzer tekliflere önceki çalışmalarda da rastlamak mümkündür.⁹⁷ Bu sayede üniversite kampüsünde okunan hutbe ile köyde okunan hutbe aynı konu hakkında olsa da konunun ele alınış şekli farklı olması sağlanabilir. Aynı şekilde imam hatip liseleri için de ayrı hutbelerin hazırlanması makul bir teklif olarak görülmelidir.

Hutbelerle ilgili yapılabilecek önerilerden bir tanesi de hutbe yazımları konusunda Diyanet İşleri Başkanlığının dışa açılması olacaktır. Diyanet İşleri Başkanlığı en azından her yıl düzenli olarak okunan hutbe konuları ile ilgili yarışma tertiplenmesi hutbe yazımında niteliği artırıcı bir faktör olabilir. Bu yöntemle hutbelerin nihai kontrol ve seçimi yine Diyanet İşleri Başkanlığı uhdesinde yürütüleceğinden, bu yöntem hutbelerin merkezi okunmasına da engel bir durum oluşturmaz. Aynı

⁹⁶ M. Halil Çiçek, “Hutbelerde Yapısal Bir Değişiklik Önerisi”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2013), 14.

⁹⁷ Ziya Şen, “Camilerde Okunan Hutbelerin Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi ve Daha Mükemmel Hale Gelmesi İçin Bazı Teklifler”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 1/499.

zamanda bu yöntem, hutbelerindeki tekdüzeliği ortadan kaldıracığı gibi hutbe yazımı ve hazırlanması konusunda yepyeni yazım mecrası da ortaya çıkartabilir.

Kaynakça

- Akgün, Vahdettin. "Diyanet Gazetesinde Yayımlanan Hutbe Konuları". *Diyanet İlmî Dergi* 30/2 (1994), 77-94.
- Akkaya, Ümit Harun. "Diyanet Hutbelerinin Süre ve Cümle Uzunlukları Bakımından İncelenmesi". *Bilimname* XLIV/1 (2021), 83-129.
- Altaş, Nurullah. "Cami Hutbelerinde Etkili İletişim Sağlama Amacıyla Retorik Figürlerinden Yararlanma". *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*. I/481-492. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Arıkan, Rauf. *Araştırma Teknikleri ve Rapor Hazırlama*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2004.
- Ay, Yusuf. "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yayımladığı Hutbelerdeki Hadislerin Tahrici ve Genel Değerlendirmesi (2001-2004)". Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Baktır, Mustafa. "Hutbe". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. XVIII/425-428. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1998. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hutbe>
- Beşirli, Hayati. "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Camilerde Okuttuğu Hutbelerin Sosyolojik Analizi". *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi* 2 (2006), 143-171.
- Çiçek, M. Halil. "Hutbelerde Yapısal Bir Değişiklik Önerisi". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2013), 1-18.
- Demir, Zekiye. "Diyanet Hutbelerinde Kadın Söylemi". *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/14 (2013), 95-118.
- Deniz, Cuma Ali. "Hutbelerde Ayet Kullanımı ile İlgili Problemler ve Öneriler (Diyanet İşleri Başkanlığı 2016-2018 Hutbeler Özelinde)". Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Cami ve Mescitlerde Cuma ve Vakit Namazlarının Cemaatle Kılınmasına Ara Verilmesi". Erişim 9 Ağustos 2021. <https://www.diyanet.gov.tr/tr->

- TR/Kurumsal/Detay/29402/cami-ve-mescitlerde-cuma-ve-vakit-namazların-cemaatle-kilinmasına-ara-verildi
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. *Diyanet İşleri Başkanlığı 2017 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara, 2018.
<https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/Documents/2017%20Yılı%20Faaliyet%20Raporu.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. *Diyanet İşleri Başkanlığı 2018 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara, 2019.
<https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/Documents/2018%20İdare%20Faaliyet%20Raporu.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. *Diyanet İşleri Başkanlığı 2019 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara, 2020.
<https://stratejigelistirme.diyanet.gov.tr/Documents/2019%20Yılı%20Faaliyet%20Raporu.pdf>
- Doğan, Recai. "Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXIX/ (1999), 491-533.
- Ercan, Ahmet. "Diyanet İşleri Başkanlığının 2017 Yılında Yayımladığı Cuma Hutbelerinin Tefsir İlmi Açısından Tahlili". Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Erçin, Tahir. "Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Hazırlanan Hutbelerde Geçen İhtilaflı Haberler". Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Gülner, Mehmet. "Gazete ve Cuma Hutbesi Gündemlerinin Karşılaştırılması: Bir Gündem Belirleme Araştırması". Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- İnce, Mustafa. "Medyada Yer Alan Bazı Toplumsal Olayların, Cuma Hutbelerinde Konu Olarak İşlenmesi Üzerine Bir Değerlendirme". *1. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi*. 815-830. Karabük Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Keyifli, Şükrü. "Cami İçi Din Eğitimi ve İletişimi Süreci Olarak Hutbeler". *EKEV Akademi Dergisi* 55 (2013), 71-98.

- Keyifli, Şükrü. "Hutbe ve Vaazların Dili ve Üslubuyla İlgili Yaşanan Olumsuzluklar". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2019), 25-41.
- Kocaman, Kasım. "Dini İletişimde Hutbe". Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Kocaman, Kasım. "Geçmişten Günümüze Dini İletişim/Hitabet Türü Olarak Hutbede Konu". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/63 (2019), 1258-1271.
- Onay, Ahmet. "Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1999 Yılı Hutbeleri Örneği". *İslami Araştırmalar Dergisi* 17/1 (2004), 1-13.
- Özbolat, Abdullah. "Hutbelerde Söylem Değişikliği -Diyanet Hutbeleri Örneği-". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/29 (2014), 662-679.
- Özdemir, Mehmet. "Dini Tasavvufi Türk Edebiyatının Cuma Hutbelerinde Kullanımı ve Öğretici İşlevi". *Milli Folklor* 97 (2013), 76-90.
- Sarıkaya, Asım. "Diyanet İşleri Başkanlığı Tarafından Hazırlanan Hutbelerde (2015-2017) Siyer Öğretimi -Sorunlar ve Çözüm Önerileri-". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 714-729.
- Şen, Ziya. "Camilerde Okunan Hutbelerin Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi ve Daha Mükemmel Hale Gelmesi İçin Bazı Teklifler". *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*. I/493-504. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Tavukçuoğlu, Mustafa. "Cuma Hutbeleri ile ilgili Bir Araştırma Üzerine İncelemeler". *Türkiye Günlüğü Dergisi* 48 (1997), 97-107.
- Usta, Niyazi. "Yaygın Din Eğitimi Hizmetlerinin Zihniyet Değişimindeki Rolü". *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*. I/468-473. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2016), 93-107.
- Zengin, Halise Kader. "Son Dönem Cumhuriyet Hutbelerinin İçerik Analizi (2003-2011 Yılları Arası)". *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu II*. 121-147. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.